

Anu Suomela
Sexpo säätiö
Malminkatu 22 E 00100 Helsinki
09-6866 4525
040-570 3034

Tieteellistä tutkimustietoa lapsen seksuaalisesta hyväksikäytöstä ja hyväksikäytön muistoista

Yleistä	3
Tieteellisen päättelyn periaatteista	4
0-hypoteesi ja kertomuksen luotettavuuden arviointi	6
Stereotyyppisistä, perustelemattomista uskomuksista	7
Unohtuuko hyväksikäyttö?	8
Haastattelusta	9
Haastattelijan ennakko olettamista	10
Väärille syytöksille ominaisia piirteitä	13
Lasten seksuaalisen hyväksikäytön yleisyydestä	15
Pedofiliasta	16
Tekojen luonne	17
Voiko hyväksikäytön varmentaa käyttäytymisellä ja oireilla?	17
Joukko vaihtoehtoisia hypoteeseja	19
Epäilyn synty	20
Lapsen johdattelusta	20
Haastattelun arvioinnista	21
Lapsen kertomuksen yksityiskohdat	22
Osaako ammattilainen arvioida lapsen kertomuksen todenperäisyyden	23
Lasten tietämys seksuaalisuudesta	24
Miten arvioida lapsen seksuaalisen hyväksikäytön vahingollisuutta	24
Muistonpalautumat	26

Yleistä

Lapsen / nuoren seksuaalisen hyväksikäytön tapaukset poikkeavat tavanomaisesta rikostutkinnasta siinä, että 1) todistusaineisto on saatu lapsitodistajalta ehkä pitkienkin aikojen kuluessa, ja 2) todistusaineiston on usein ja valtaosin kerännyt terveydenhuollon / sosiaalitoimen henkilöstö, jolla ei ole rikostutkinnan ammattitaitoa.

Koska lapset / nuoret ovat suggestioherkkiä, täytyy tällaisissa tapauksissa kiinnittää erityistä huomiota siihen, mistä esitetty kertomus on saanut alkunsa, miten se on kehittynyt ja miten lasta / nuorta on haastateltu. Lapsen haastattelemiseksi annettu ohjeita, joilla voidaan välttää johdattelu (ks. mm. Ceci & Bruck: Jeopardy in the Courtroom, 1995, Stakes 1994, Psykologiliitto 2000, Duodecim, 2001, Stakes 2003). Tällöin on lähdettävä tieteellisestä 0-hypoteesista ja vaihtoehtoisten hypoteesien testaamisesta.

Seksuaalisen hyväksikäytön selvittelystä on annettu ensimmäiset, silloisen sosiaalihuollon ja lääkintöhallituksen virallisoheet vuonna 1986. Seuraavat ohjeet antoi Stakes vuonna 1994. Uusimmat ohjeet laati STM:n työryhmä, ja ne julkaistiin vuonna 2003. Psykologiliitto on antanut omat ohjeensa vuonna 2000 ja Lääkäriyhdistys Duodecim vuonna 2001. Ohjeistus on kehittynyt sen myötä, kun tieteellinen tutkimustieto on lisääntynyt ja esimerkiksi lapsen haastattelua koskevia protokollia on testattu tieteellisesti. Vanhimmissakin ohjeistuksissa on kuitenkin lähdetty siitä vaatimuksesta, että kaikki lapselle tehdyt tutkimukset ja puhuttamiset on kirjattava tarkasti.

Vuoden 1994 Stakesin ohjeissa suositetaan nauhoittamista ja vähimmäisedellytys on tarkka pöytäkirja tehdyistä kysymyksistä ja vastauksista. Valitettavasti terveydenhuollon henkilöstö ei ole perehtynyt alan tutkimukseen ja ohjeistukseen, vaan oikeuspsykologisen haastattelun sijaan käytetään terapiatyössä käytettäviä menetelmiä, joilla ei voida selvittää aineellista totuutta. Terapiassa lähdetään siitä, että asiakkaan kertoma pitää paikkansa. Tämä lähtökohta johtaa helposti ennako-olettamaan, etenkin jos esitiedot saadaan kollegalta, tai muutoin luotettavaksi koetulta taholta. Tällöin lähdetään helposti keräämään todisteita, jotka tukevat esitietoja ja ohitetaan materiaali, joka puhuu näitä tietoja vastaan, eli ei aseteta 0-hypoteesia ja vaihtoehtoisia hypoteeseja ja testata tietoja näiden suhteen.

Myös muistin alueella on tehty merkittävää tieteellistä tutkimusta, joka on otettava huomioon lasta haastateltaessa. Olen liittänyt taustamateriaaliin kaksi prof. Elisabeth Loftuksen artikkelia, joihin hän on koonnut viimeaikaista tutkimustietoa. Merkittävä osa aikuisista saadaan muistamaan tapahtumia, joita ei ole tapahtunut, ja jopa spontaanisti lisäämään niihin mielestään autenttisia elementtejä. Lyhytkin kuvittelutuokio voi vaikuttaa aikuisen muistiin siten, että hän uskoo olleensa tilanteissa tai tehneensä tekoja, jotka eivät ole totta.

Lapsilta voidaan saada erittäin tarkkoja kuvauksia tosista tapahtumista, jos osataan kysyä oikein, mutta koska lapset ovat erityisen suggestioherkkiä heidät voidaan helposti saada vakuuttumaan tapahtumista, joita ei ole tapahtunut. Yksi tunnetuimmista on Loftuksen nk. Chris-koe, jossa 14-vuotiaalle pojalle kerrottiin, että hän on eksynyt ostoskeskukseen. Lopulta Chris muisti jopa pelastajansa paidan värin, ja oli varsin nyreissään, kun hänelle kerrottiin, ettei mitään sellaista ollut tapahtunut.

Terveydenhuollon henkilöstölle on ymmärrettävästi ominaista päätellä asioita oireiden

perusteella. Seksuaalinen hyväksikäyttö on kuitenkin ajassa ja paikassa tapahtunut, kahden ihmisen välinen tapahtuma, ei oire, tai oireyhtymä. Lapset oireilevat syystä riippumatta samalla tavoin esim. näkemällä painajaisia, kastelemalla sänkynsä, kiukuttelemalla tai vetäytymällä. Seksuaalisesti hyväksikäytetyillä ja ei-hyväksikäytetyillä on siis samanlainen oireisto. Merkittävä osa hyväksikäytetyistä lapsista ei kuitenkaan oireile millään tavalla, samoin merkittävä osa ei-hyväksikäytetyistä lapsista, joten oireista ei voida päätellä onko lasta seksuaalisesti hyväksikäytetty vai ei.

Lapsilla / nuorilla saattaa myös olla monenlaisia neurologisia tai psykiatrisia poikkeavuuksia tai sairauksia. Jos lasta lähdetään tutkimaan seksuaalisen hyväksikäytön ennakko-olettamalla, saatetaan jättää rekisteröimättä ja testaamatta näitä vaihtoehtoja, jolloin tehdään väärä diagnoosi, ja alkuperäinen sairaus voi jäädä hoitamatta.

Tieteellistä tutkimustietoa lapsen seksuaalisesta hyväksikäytöstä ja hyväksikäytön muistoista

USA:lainen John Hopkinsin yliopiston sosiologian professori John Money totesi 13:ssa seksologian maailmankongressin avausluennossaan 1997 seuraavaa: *Tarkkuuden lisääminen yhteisenä päämääränä on sitäkin tarpeellisempaa, kun kaikki löytämämme tieteelliset analyysit päätyvät samaan lopputulokseen, koskien eri tieteenalojen edustajien ja mielenterveysalan viranomaisten tekemien virheiden tasoa ja laatua. Virhe on suuri, tuomittava ja johtaa väärin positiivisiin löydöksiin - hyväksikäyttöä nähdään siellä missä sitä ei ole Pienin suhdeluku on kolme väärää positiivista diagnoosia yhtä oikeaa kohti, kun taas suurin suhdeluku on yli kaksisataa yhtä kohti. Horner ja Guyer ovat esittäneet suhdeluvuksi kaksikymmentäyksi virheellistä positiivista diagnoosia yhtä virheellistä negatiivista diagnoosia kohti* (Hoerner, T.M. & Guyer, M.J. *Prediction, Prevention and Clinical Expertice in Child Custody Cases in Which Allegations of Child Sexual Abuse Have Been Made*, Family Law Quarterly 25, 1991, pp. 217-252, 381-409). Näin suuri yksimielisyys kuudentoista vuoden ajalta eri maissa, erilaisten käytäntöjen ja menetelmien vallitessa on tieteessä harvinaista. Tuntuu vahvasti siltä, että tämä järjestelmä saa aikaan enemmän paha kuin hyvää. On todella pakottava tarve lisätä tarkkuutta arviointeja tehtäessä

Tieteellisen päättelyn periaatteista

Asiantuntemus edellyttää tieteellisen, objektiivisen tutkimuksen periaatteita kunnioittamista ja tieteellisen tutkimuksen ja kirjallisuuden hyvää hallintaa. Johtopäätöksinä voidaan lausua vain se, mikä on asiallisilla ja pätevillä tutkimusmenetelmillä osoitettu kiistattomaksi. Jos arveluita tai tulkintoja esitetään, ne tulee selkeästi nimetä sellaisiksi, jotta ei syntyisi mahdollisuutta tulkintavirheisiin tai yli- tai alitulkintoihin. Esitettyjen johtopäätösten täytyy perustaa kerättyyn empiiriseen aineistoon ja siitä koottujen hypoteesien testaukseen siten, että lähtökohtana on 0-hypoteesi.

Asiantuntijan johtopäätösten tulee perustua systemaattiseen, päättelysääntöihin pitäytävään analyysiin. Hypoteesin testauksen tulee perustua pätevään loogiseen päättelysääntöön nimeltä *modus tollendo ponens*. Tämä looginen päättelysääntö voidaan skemaattisesti esittää seuraavasti:

1. Jos P tai Q
2. Eikä P
3. Niin Q

Tätä sääntöä voidaan laajentaa koskemaan useampaa kuin kahta alkuväittämää. Karkeasti ottaen logiikka on, että jos tiedetään, että yksi useasta määriteltävissä olevasta vaihtoehdoista on varmasti tosi ja kaikki paitsi yksi näistä vaihtoehdoista on osoitettu vääräksi, niin silloin tiedetään, että jäljelle jäänyt vaihtoehto on välttämättä tosi. Jos tällaista logiikkaa noudattavaa arviointimenetelmää halutaan käyttää pätevällä tavalla hyväksi, kahden ehdon pitää täytyä: 1) kaikkien vaihtoehtoisten, kilpailevien hypoteesien täytyy olla täydellisesti lueteltuja, ja 2) yhtä lukuun ottamatta kaikki näistä on pätevästi osoitettava vääräksi (O'Donoghue & Fanetti, *Assessing the Occurance of Child Sexual Abuse: an Information Processing, Hyphotesis Testing Approach, Aggression and Violent Behaviour*, Vol. 1 No 3, 1996). Johtopäätösten tulee perustua logiikan sääntöihin, jotka kuitenkin eivät ole hyväksikäytön selvittelijöille tuttuja, vaan usein syyllistytään karkeisiin virheisiin (Bo Edvardsson: *'Kritisk uträdningsmetodik'*, Liber Utbildning, Tukholma, 1996):

1) *Confirmation bias*, jossa etsitään vain yhdensuuntaisia todisteita, jotka puhuvat hyväksikäytön puolesta, eikä rekisteröidä vastakkaista todistusaineistoa.

2) *Enumeratio imperfecta*, jossa ei oteta huomioon kaikkia ilmiötä selittäviä mahdollisuuksia. Esimerkiksi hyväksikäyttöä perustellaan oireilla joiden syntyhistoria kuitenkin saattaa olla mikä tahansa ja joista kärsii suuri osa ihmisistä. Toisaalta haastateltujen kertomukset ja mielikuvat tapahtumista voivat olla syntyneet ja vääristyneet lukuisista syistä.

3) *Seuraamuksella vahvistaminen*, eli takaperoinen päättely oireista (seuraamuksista) syihin, jossa ei nähdä oireiden (seuraamusten) monitulkintaisuutta.

4) *Tilastollisten todennäköisyyksien kääntäminen nurinpäin*, eli hyväksikäytön nähdään olevan hyvin yleistä, vaikka tilastotieto osoittaa toisin.

5) *Yhteenlaskuvirhe*, jossa useita triviaaleja seikkoja yhteen laskemalla päädytään syytöstä/väitettä tukevaan kannanottoon.

6) *Perusfrekvenssivirhe*, jossa pidennetään tarkkailujaksoa, jolloin saadaan esiin väitetä tukevaa käyttäytymistä, joka kuitenkin kuuluu normaalin variaation piiriin.

7) *Attribuutiovirhe*, jossa tilannesidonnainen käyttäytyminen selitetään pysyväksi piirteeksi.

8) *Moralistinen virhe*, jossa jos henkilöllä on joitakin asian kannalta ei-relevantteja, huonoja ominaisuuksia tai tekoja, ne todistavat hänet syylliseksi muihinkin tekoihin.

9) *Doktriini nollavaikutuksesta*, jossa ei oteta huomioon tutkijan tai tutkinnan vaikutusta tutkittavan käyttäytymiseen.

10) *Non sequitur*, jossa tehdään epäjohdonmukaisia ja perustelemattomia johtopäätöksiä.

Underwager ja Wakefield osoittavat alla olevin esimerkein, että hyväksikäytön selvityksissä lähdetään yleensä sellaisesta teoreettisesta viitekehyksestä, joka ei ole tieteellisesti pätevä. He toteavat, että tapaus tapauksen jälkeen asiantuntijatodistuksena hyväksikäytöstä esitetään spekulatioita, joissa mikä tahansa todistaa tai tukee hyväksikäyttöväitettä, mutta

mikään ei todista sitä vastaan. Se, ettei tällaista todistusta ja lähtökohtana olevaa teoriaa ei voida kumota, johtuu siitä, että ne eivät sisällä tieteelliseltä päättelyltä vaadittavia indikaattoreita, joilla voidaan osoittaa onko hyväksikäyttö tapahtunut vai ei. Näin päädytään vain hyväksikäyttöä tukeviin johtopäätöksiin (*'A Paradigm Shift for Expert Witnesses'* J. Kriivacka & J. Money: *The Handbook of Forensic Sexology*, Prometheus Books, USA 1994):

A) Lapsi antaa lausunnon, jonka voidaan laajasti katsoen tulkita osoittavan hyväksikäyttöä. Ennakko oletama on, että lapset eivät valehtele hyväksikäytöstä, eivätkä voi puhua asioista, joista heillä ei ole suoraa kokemusta. Näin ollen kaikki lausumat tulee ottaa tosina riippumatta siitä, miten luotettavia ne ovat.

B) Lapsi kieltää aluksi hyväksikäytön, mutta paljastaa sen 'paljastusterapian' jälkeen. Lapsi kieltää aluksi, koska tarvitsee aikaa työstääkseen häpeän ja epävarmuuden tunteitaan ja luodakseen luottamuksellisen suhteen terapeuttiin, jonka jälkeen hän tuntee itsensä riittävän turvalliseksi paljastaakseen hyväksikäytön. Tänä aikana on täysin oikein käyttää johdattelevia ja suggestiivisia kysymyksiä, painostusta ja vakuuttelua ja muita sosiaalisen vaikuttamisen keinoja, joilla autetaan lasta paljastamaan kauhea salaisuutensa.

B1) Lapsi kertoo aluksi jonkin verran hyväksikäytöstä, mutta myöhemmin kieltää sen. Vaikka lapsi on kieltänyt hyväksikäytön se on silti totta, koska hyväksikäyttäjät ja perhe painostavat häntä ja hän on peloissaan. Kieltämisen sanotaan olevan tyypillistä hyväksikäytetyille lapsille, koska heitä on vaadittu osoittamaan hyväksikäyttö todeksi.

C) Lapsi paljastaa hyväksikäytön vasta vuosien kuluttua hyväksikäyttöepäilyjen jälkeen. Vaikka voidaan osoittaa, että paljastukseen on johtanut aikuisen voimakas sosiaalinen vaikuttaminen, niin oletama on, että hyväksikäytetyille lapsille on tyypillistä olla paljastamatta asiaa, jopa pitkälle keski-ikään asti.

C 1) Lapsi paljastaa hyväksikäytön välittömästi epäilyjen herättyä. Lapsen katsotaan olevan niin hyväksikäytön rasittama, tai liian peloissaan pitääkseen salaisuutensa, tai hän on nyt niin turvallisessa tilanteessa, että voi paljastaa asian.

D) Lääketieteellisessä tutkimuksessa löydetään sukupuolielinten alueen trauma, joka osoittaa hyväksikäytön. Lääketieteellisissä tutkimuksissa ei oteta huomioon, että samanlaisia traumoja on sekä hyväksikäytetyillä, että ei-hyväksikäytetyillä lapsilla.

D 1) Lääketieteellisessä tutkimuksessa ei löydetä sukupuolielinten alueen traumaa. Kun hyväksikäyttö kuitenkin yleensä käsittää vain sukupuolielinten hyväilyä, eikä sisään tunkeutumista, on tällainen löydös osoitus hyväksikäytöstä.

E) Lapsi on rauhallinen ja yhteistyöhaluinen sukupuolielinten tutkimisen aikana. Lapsen uskotaan tottuneen hyväksikäyttökokemuksissa siihen, että sukupuolielimiä kosketaan ja tutkitaan (eli hän on tullut epäherkäksi sukupuolielinten koskettamiselle).

E 1) Lapsi taistelee sukupuolielinten tutkimista vastaan tai joutuu pois tolaltaan. Tällainen lapsi on aikaisemmin traumatisoitunut hyväksikäytöstä ja sen vuoksi hän ei siedä, että kukaan koskee tai tutkii hänen genitaalejaan.

F) Lääketieteellisessä tutkimuksessa ei tule esiin löydöksiä, mutta lasta tutkimukseen saattava henkilö kertoo lääkärille hyväksikäyttöhistorian. Tällöin lääkäri, vaikkei fyysisiä löydöksiäolekaan, antaa lausunnon 'hyväksikäyttö historian perusteella', sen mukaan mitä lasta saattava aikuinen kertoi.

Näissä päättelyn periaatteissa hylätään tieteellisen päättelyn periaatteet ja lähdetään inkvisitionaalisista lähtökohdista. Mikä tahansa osoittaa hyväksikäytön tapahtuneen, mutta mikään ei osoita, että sitä ei olisi tapahtunut, koska sellaista todistelua ei kaivata, eikä erotelukriteereitä ole luotu. Nk. 'Nikon' tapauksessa lausunnon antanut asiantuntijapsykiatri todisti käräjäoikeudelle, että lapsen isä oli käyttäytynyt koko tutkinnan ajan syyttömän tavoin. Hän kuitenkin oli ansioitunut shakin pelaaja, joka kykeni ennakoimaan tulevat

tilanteet, mikä psykiatrin mielestä osoitti, että hän kuitenkin oli syyllinen lapsensa hyväksikäyttöön. Eli jopa shakin hallitseminen on merkki hyväksikäytöstä (Suomela, A. *'Kriittisiä näkökulmia lapsen seksuaalisen hyväksikäytön selvittelyyn'*. Edita 1997).

Vaasan HO:n oikeusneuvos Robert Liljenfeldt on esitelmissään painottanut niitä oikeusperiaatteita, joita hyväksikäytöselvittelyssä tulee noudattaa. Oikeuden kannalta on olennaista, mm. että kaikki viranomaisen tekemät lapsen haastattelut on videoitu, jotta myöhemmin voidaan selvittää, mitä lapselta on kysytty ja mitä hän on vastannut. Selvittelyn tulee olla objektiivinen siten, että sitä ei tehdä jomman kumman partin pyynnöstä ja tietojen pohjalta, eikä selvittelyä saa tehdä esim. lapsen terapeutti, koska hän ei ole puolueeton osapuoli (Defensor Legis 2/1997).

0-hypoteesi ja kertomusten luotettavuuden arviointi

Tieteellinen tutkimustapa edellyttää lähtemistä 0-hypoteesista ja vaihtoehtoisten hypoteesien testaamisesta. Vain tällaisen poissuljennan avulla voidaan tehdä johtopäätöksiä. Kertomuksen luotettavuutta arvioitaessa tutkijalla tulee olla käytössään kaikki asiasta kertynyt materiaali ja hänen tulee selvittää (Astrid Holgersson: *'Rättsäkerhet och psykologin'*, Tukholma 1995):

1. *Alkuperäinen kertomus*: milloin, missä, kuinka, miksi, kenelle, miksi juuri silloin, miksi juuri sille henkilölle.

2. *Kertomuksen muuttuminen*: milloin, missä, kuinka, miksi, kenelle, miksi juuri silloin, miksi juuri sille henkilölle.

3. *Fyysiset olosuhteet*: havainnot tehtäessä, tapahtumien kulku.

4. *Tutkinnan ja kuulustelutekniikan vaikutukset*: tutkijan odotukset, auktoriteetti, psyykinen painostus, johdattelevat kysymykset, miellyttämisen halu.

5. *Puhuvatko tutkija ja tutkittava samaa kieltä*: onko kysymysten ja vastausten sisältö sama molemmille.

6. *Tutkijan ja muiden asiaan sekaantuneiden ennakkokäsitykset*: johdattelu, ylitulkinnat, tulkintavirheet, alitulkinnat.

7. *Kertojan yleinen kyvykkyys*: esim. kehitystaso.

8. *Ympäristön vaikutukset*: riippuvuussuhteet, rangaistuksen pelko, hylätyksi tulemisen pelko, lahjonta tai painostus.

9. *Tilanteen koko tausta*

Ceci ja Bruck ovat testanneet runsaan 2000 seksuaalista hyväksikäyttöä ammatikseen selvittävän kyvyt erottaa lapsen valheellinen ja tosi tarina. Ammattilaiset arvioivat tosiksi juuri ne kertomukset, jotka kaikkein vähiten olivat sitä. Näille kertomuksille oli ominaista, että lapset itse uskoivat niihin, vaikka ne oli saatu aikaan johdattelevilla kysymyksillä. San Franciscon yliopiston professori Paul Ekman on parinkymmenen vuoden ajan tutkinut valehtelun ja ihmisen ulkoisen käyttäytymisen suhdetta ja esimerkiksi testannut, miten eri alojen ammattilaiset kykenevät erottamaan toden ja valheen. Vain poliisit olivat hieman muita ryhmiä etevämpiä, muutoin vastaukset jakautuivat täysin satunnaisesti.

Stereotyypisistä, perustelemattomista uskomuksista

Lapsen seksuaalinen hyväksikäyttö on tapahtuma, joka tapahtuu kahden ihmisen välillä ajassa ja paikassa. Asiaa tutkivan on pyrittävä selvittämään niin pitkälle kuin mahdollista aineellinen totuus asiassa. Suomessa seksuaalista hyväksikäyttöä tutkivat ammattilaiset ovat aineellisen totuuden selvittämisen sijaan omaksuneet aikaisemmin auktoriteettina pidettyjen Fūrnisin ja Bentowimin, ja myös Finkelhorin ja Summitin käsityksiä hyväksikäytön yleisyydestä, oireista ja selvittelymetodeista. Kansainvälinen tiedeyhteisö ja korkeat oikeusviranomaiset ovat useissa maissa esittäneet erittäin perusteltua kritiikkiä kyseisten henkilöiden menettelytapoja kohtaan.

Bentovim neuvoo, että lasta on voimakkaasti painostettava, koska hän ei muutoin kerro salaisuuttaan. Nämä menettelytavat ovat inkvisitionaalisia eivätkä lähde syyttömyyden periaatteesta tai kunnioita muutenkaan esitutkintalain määräyksiä. Bentovimin tutkimusmetodejaan on voimakkaasti arvosteltu mm. englantilaisissa tuomioistuimissa. Bentovim ja Furnis ovat kouluttaneet myös suomalaisia.

Stakes on vuosien varrella useissa yhteyksissä varoittanut näiden menetelmien käytöstä, koska ne eivät lähde 0-hypoteesista vaan sisältävät sen ennako-olettaman, että lasta on hyväksikäytetty ja ohjaavat johdattelevaan ja painostavaan haastatteluun. Stakes antoi keväällä 2003 uudet ohjeet lasten pahoinpitelyjen ja seksuaalisen hyväksikäytön selvittämiseen. Niissä lähdetään oikeuspsykologisesta, tieteellisen tutkimuksen periaatteista (Taskinen, *'Lapsen pahoinpitelyn ja seksuaalisen hyväksikäytön selvittäminen'*, Stakes Oppaita 55, 2003).

Monet hyväksikäyttötutkijat selittävät lähtökohta olettamanaan, että lapsen haluttomuus puhua asiasta johtuu siitä, että hän pelkää paljastaa, mitä hänelle on tapahtunut, tai tekijä on uhannut ja pelotellut häntä. On toki mahdollista, että näin on, mutta tällaiset tutkijat eivät ota huomioon sitä mahdollisuutta, että lapsi vaikenee, koska mitään ei ole tapahtunut, tai vaikenemiseen on joku muu syy.

Yksi stereotyyppinen uskomus on, että seksuaalisen hyväksikäytön paljastuminen on ainoa tie tervehtymiseen ja että tapahtumien kertominen on terapeutista ja helpottavaa. Kollikon kääntöpuolella ovat tapaukset, joissa hyväksikäyttöä ei todellisuudessa ole ollut, mutta terapautti uskoo näin olevan. Tällöin terapoitava tulee vakuuttuneeksi hyväksikäytöstä ja negatiiviset seuraamukset sekä terapoitavalle, että kaikille hänen läheisilleen ovat mittavat ja elinikäiset. Tyypillinen stereotypia, joka ei saa vahvistusta tieteellisestä tutkimuksesta on väite, että hyväksikäyttäjät ovat itse tulleet lapsina hyväksikäytetyiksi (Underwager, R. & Wakefield, H. *'Special Problems in Child Abuse Cases'*. In Jay Ziskin, *Coping with Psychiatric and Psychological Testimony*. Fifth Edition 1995).

Unohtuuko hyväksikäyttö?

Poole ja White (1991, 1993) toteavat, että lapset vastasivat täsmällisesti, jos asianmukainen avoin kysymys toistettiin heti tai viikon päästä tapahtumasta. Mutta kun kysymykset esitettiin uudelleen kaksi vuotta myöhemmin, kysymyksen toistaminen lisäsi epätäsmällisyyttä. Lapset tuntuivat yksinkertaisesti sepittävän vastauksia, mistä kirjoittajat päättelivät, että vaikka lapset voi saada puhumaan kaukaisistakin tapahtumista, menettely ei ole riskitön. Ei myöskään pidä olettaa, että lyhyitä muistijaksoja käyttävien tutkimusten

tuloksia voi yleistää todellisiin tapahtumiin, joissa aikavälit ovat pitkät.

USA:sta on terapeuttien ja lääkärien keskuuteen levinnyt laajalti sellainen uskomus, että seksuaalisen hyväksikäytön muistot ovat niin tuskallisia, että nk. repressoidaan pois muistista. Sama käsitys on levinnyt myös suomeen sellaisten praktikkojen keskuuteen, jotka eivät ole perehtyneet muistin toimintaan. Revonsuo, Lauerma, Kallio käsittelevät väärin muistikuvien ongelmaa seuraavasti (Lauerma on Turun vankimielisairaalan ylilääkäri ja Turun yliopisto psykiatrian dosentti):

'... Muistikuvien tarkkuuteen ja todenperäisyyteen on siis ennemminkin syytä suhtautua varauksellisesti kuin kriittikittömästi. Muistikuvat ovat muistelutilanteessa syntyviä luomuksia, eivät aitoja aikamatkoja todelliseen menneisyyteen sellaisena kuin se tapahtui. Vahva subjektiivinen kokemus menneisyyden muistamisesta tapahtuu useimmiten visuaalisten mielikuvien avulla. Niinpä mikä tahansa elävän visuaalisen mielikuvan luominen muistelutapahtuman aikana saattaa johdatella meidät uskomaan, että mielikuvat edustaa todellista tapahtumaa. Kun arvioimme heränneiden muistikuvien luotettavuutta, meidän pitää kiinnittää erityistä huomiota niihin olosuhteisiin, joissa muistikuvien konstruointi tapahtui ...

Suggestiivisesti ja johdattelevasti käyttäytyvä auktoriteettihahmo (esim. psykoterapeutti) vaikuttaa voimakkaasti muistikuvien konstruointiolosuhteisiin sekä siihen, minkälaisia muistikuvia muistelijä pyrkii pitämään totena. Muistelijan persoonallisuus, eritoten hänen kykynsä synnyttää eläviä mielikuvia sekä hänen suggestioherkkyytensä vaikuttavat siihen, miten helposti hänen muistikuvansa vääristyvät tai syntyvät kokonaan tyhjästä. Mielikuvan toistuva läpikäynti lisää subjektiivista luottamusta sen aitouteen ja tarkkuuteen - näin alun perin epävarma todistajanlausunto voi monta kertaa toistettuna saada aikaan vankkumattoman todenperäisyyden tunnun ...

Mikäli muistikuvien palauttaminen tapahtuu mahdollisimman neutraaleissa olosuhteissa ilman suggestiota, painostusta, johdattelua, mielikuvien esiin maanittelua ja 'elävöittämistä', ovat pikkulastenkin muistikuvat useimmiten varsin todenmukaisia.' (Revonsuo, Lauerma, Kallio: 'Muistikuvat valemuisto ja muistin manipulointi' Lääkärilehti 6/1998)

Edesmennyt lastenpsykiatrian professori Richard Gardner Colombian yliopistosta toteaa väärin syytösten ominaisiksi piirteiksi sen, että lapsen kertomuksesta tulevat esiin haastatelleen aikuisen tai lasta agitoineen henkilön stereotyyppiset uskomukset hyväksikäyttäjän toiminnasta ja seksuaalisen hyväksikäytön vaikutuksista lapseen. Väärät syytökset sisältävät epäloogisia väittämiä ja absurdeja piirteitä. Kertomuksen sisältö ei vastaa kertojan ilme- elekieltä ja kertomus muistuttaa monasti koulun näytelmää.

Dissosiaatiosta puhuvat psykologit ja psykiatrit eivät ole perehtyneet muistin tutkimukseen, vaan uskovat, että elämän tapahtumat jäävät aivoihin ikään kuin videonauhana, joka voidaan käynnistää uudelleen esimerkiksi terapiassa. Näin ei kuitenkaan tieteellisen tutkimuksen mukaan ole, vaan muisti on uudelleenrakentamista, rekonstruktioita. Voidaankin sanoa, että ihminen muistellessaan menneisyyttä rakentaa sitä kaiken aikaa uudelleen nykyisen arvomaailmansa ja käsitystensä mukaiseksi. Menneisyyden tapahtumat saattavat saada kokonaan uuden merkityksen ja sisällön, esimerkiksi uskoon tulon tai poliittisen herätyksen yhteydessä - teot ja tapahtumat saattavat muuttua synneiksi tai kapitalismin aikaansaamiksi yhteiskunnallisiksi epäkohdiksi.

Muistin alueella on ansiokasta tutkimusta tehnyt professori Elisabeth Loftus Washingtonin yliopistosta on tehnyt kokeita yli 20.000 koehenkilöllä. Nk. Chris -kokeessa hän ty-

ötoverinsa kanssa kertoi 14-vuotiaalle pojalle, että tämä oli lapsena eksynyt ostoskeskukseen ja muuan mies oli löytänyt hänet. Myöhemmin Chris kykeni jopa muistamaan millainen paita kyseisellä miehellä oli, eikä hän voinut uskoa, että tarina oli täysin keksitty (Loftus, E. *The Reality of Repressed Memories*. American Psychologist, 48, 1995). Eräässä kokeessa vakuutettiin opiskelijoille, että he voivat muistaa huoneen, jossa olivat välittömästi syntymänsä jälkeen, ja pian tällaisia muistoja alkoi syntyä ja opiskelijat olivat vakuuttuneita muistojensa aitoudesta.

Mitä suggestioherkempi ihminen on, sitä helpommin hänet saa uskomaan olemattomiin tapahtumiin. Lapset ovat erityisen suggestioherkkiä, kuten Cecin ja Bruckin perusteelliset tutkimukset osoittavat. Lapset uskovat itse kokemukseen tapahtumia, joita ei ole koskaan tapahtunut ja myös 'lainaavat' toisten lasten kokemuksia ja uskovat ne omikseen.

Selvittelijät esittävät usein mihinkään tieteelliseen tutkimukseen perustumattomia väittämiä, siitä, että hyväksikäyttömuistot ovat niin traumatisoivia, että ne dissosioidaan ja ne tulevat esiin usein vasta aikuisella iällä ja usein terapiassa. Terapeutti auttaa asiakasta oivaltamaan, mistä juontuvat ahdistus, unihäiriöt, syömisvaikeudet, seksuaalinen haluttomuus tai kyvyttömyys, yleinen epäonnistuminen elämässä, tai mikä tahansa muu elämisen vaikeus tai fyysinen oire. Mikä tahansa oire, joka voidaan vaikka kuinka etäisesti liittää seksuaaliseen traumaan, tulkitaan osoitukseksi hyväksikäytöstä, jonka jälkeen asiakas saa niin kutsuttua oireen mukaista hoitoa. Se vahvistaa asiakkaan uskoa siihen, että hyväksikäyttö on todella tapahtunut. Analyysiä siitä, mitä todella on tapahtunut ei tehdä. Ymmärrettävästi ryhmämuotoinen hoito on yksilöterapiaa vaikuttavampaa ryhmäpaineen ansiosta.

Ceci kertoo keskustelleensa lukuisten hyväksikäyttöä selvittäneiden terapeuttien kanssa terapian ja reaali maailman suhteesta. Hän on tullut siihen käsitykseen, että terapeuttien lähtökohta poikkeaa tyystin oikeudellisen selvittelyn lähtökohdista. Terapeutin tehtävä on auttaa asiakasta käsittelemään traumaattisia tunteitaan riippumatta siitä mitä ne ovat ja mistä tulleet (Ceci, S.J. & Bruck, M. *Child Witness: 'Translating Research into Policy'*. Social Policy Report vol. VII, number 3, 1993). Kyse ei siis ole siitä, mitä reaali maailmassa on tapahtunut tai ei ole tapahtunut, vaan terapeutilla on rajoittamaton mahdollisuus tulkita ja tunteilla etenkin lapsiasiakkaansa mieli- ja muistikuvilla.

Haastattelusta

Noitavainojen aikana ensin Euroopassa ja sittemmin myös USA:ssa uskottiin vakavasti siihen, että tietyt henkilöt, usein jonkinlaisen keskinäisen salaliiton muodossa harrastivat noituutta. Sen muotoihin kuuluivat rituaalit, joissa oli mukana myös lapsia. Näyttö tästä saatiinkin usein lapsilta, jotka kertoivat kauhistuttavia tarinoita tällaisista menoista. Lapset todistivat lähiomaisiaan vastaan, jotka sitten poltettiin noitina. Tuomioistuimena ja syyttäjänä toimi kirkko ja etenkin inkvisitiolaitos, jonka tehtävänä oli kitkeä pakanallisuus kansasta.

Jo vuonna 1900 psykologi Alfred Binet varoitti omien tutkimustensa perusteella ammattilaisia niistä vaaroista joita suggestiivisilla haastatteluilla on lasten kertomukseen. Tämän jälkeen tehdyt laajat tieteelliset tutkimukset vahvistavat näitä johtopäätöksiä. Lapset ovat herkkiä johdattelulle ja rupeavat kertomusta toistettaessa itse lisäämään yksityiskohtia ja alkavat uskoa kertomansa todeksi.

Nk. Little Rascalsin skandaalissa, josta on nähty meilläkin tv-dokumentti, lapset kävivät terapiassa, jossa heiltä jatkuvasti kyseltiin lisää yksityiskohtia hyväksikäytöstä. Johdattelevan kyselyn seurauksena lapset lopulta kertoivat kauhistuttavia tarinoita ritualistisista hyväksikäyttötilanteista, joissa oli mukana päiväkodin työntekijöiden lisäksi myös ufoja. Oikeus uskoi nämä tarinat ja langetti kymmenien vuosien vankeustuomioita. Esimerkiksi Norjassa nk. Bjugnin skandaalissa hyväksikäyttäjänä oli lasten kertoman mukaan myös joukko kaupungin johtavia virkamiehiä - poliisipäällikkö mukaan lukien - jotka ringissä seisten masturboivat ämpäriin.

Pitävien lääketieteellisten todisteiden tai silminnäkijän kertomuksen puuttuessa ainoat tavat oikeudellisesti luotettavalla tavalla selvittää, onko lapsi joutunut seksuaalisen hyväksikäytön kohteeksi / onko väitetty henkilö syyllistynyt tekoon, ovat 1) haastateltavan oma kertomus, jonka luotettavuus voidaan pitävästi arvioida 2) sellaisen henkilön todistus lapsen aikaisemmin kertomasta, joka voidaan epäilyksettä todeta luotettavaksi. Spontaani kertomus tarkoittaa sitä, että lapsi itse vapaasti ja johdattelematta kertoo, mitä on tapahtunut, jonka jälkeen tämän kertomuksen luotettavuus tulee arvioida.

Lapsen haastattelusta hyväksikäyttöepäilyn yhteydessä on annettu lukuisia suosituksia (ks. esim. Lamb & Poole *Investigative Interviews of Children* ja edellä mainitut Stakesin ohjeet). Haastattelumenetelmien tulee olla tieteellisesti testattuja ja validoituja. Haastateltavalle tulee selvittää totuuden puhumisen merkitys, eikä haastattelua saa tehdä esim. lapsen leikkiessä, koska tällöin tosiasiat ja fantasia sekoittuvat. Haastattelukysymysten tulee olla avoimia, eli niihin ei tule sijoittaa vastausvaihtoehtoa ('Kerro minulle kaikki mitä muistat siitä tilanteesta'). Lapselle tulee selvittää, että hänen tulee vastata, ettei tiedä, jos ei osaa vastata, eli vastauksia ei saa keksiä.

Haastattelijan ei tule tuoda haastatteluun omia oletuksiaan tapahtumista tai elementtejä, joita haastateltava ei ole maininnut. Jos kysymyksiä kerrataan, haastateltavat pyrkivät vastaamaan tavalla, jota olettavat haastattelijan odottavan, uskoen että aikaisempi vastaus oli väärin. Kysymysten kertaus opettaa, miten kysymyksiin tulee vastata, jos näyttää siltä, että kysyjä hyväksyy vastuksen palkitsemalla haastateltavaa tavalla tai toisella. Useat perättäiset kysymykset eivät ole asiallisissa haastatteluissa sallittuja, koska tällöin ei voida tietää, mihin kysymykseen haastateltava vastasi. Kielteisiä ilmaisuja kuten 'paha', 'pelottava', 'salaisuus', 'väärin', 'pakottaa' jne. tulee välttää, koska ne ohjaavat tietynlaiseen käsitykseen tapahtumista. Ceci ja Bruck ovat todenneet kuuluisassa Sam Stone -tutkimuksessaan, että ne lapset, joille annettiin kielteinen ennakkokäsitys Samista, kertoivat totuuden vastaisesti, että Sam oli repinyt kirjan tai liannut nallen. Eli kielteinen käsitys ohjaa lasta kertomaan henkilöstä perättömiä, kielteisiä seikkoja.

Haastattelijan tavoitteena tulee olla auttaa haastateltavaa omin sanoin kuvaamaan reaali maailman tapahtumat. Jos tällaista kuvausta ei ole, ei mitään johtopäätöksiä voida tehdä, ei ainakaan sellaisia, joilla on vaikutusta osapuolten juridiseen asemaan tai velvoitteisiin.

Koska lapset ovat suggestioherkkiä, tulee kysymykset laatia siten, että ne eivät sisällä vastausvaihtoehtoa. Esim. yhden vaihtoehdon kysymys 'pelkäsitkö?' johdattaa lapsen helposti nyökkäämään tai vastaamaan myöntävästi. Kahden vaihtoehdon kysymykset ovat vieläkin vaarallisempia: 'tapahtuiko se yksi vai kaksi kertaa?', koska harvat lapset kykenevät konfrontoimaan aikuista sanomalla, että mitään ei koskaan tapahtunut. Kahden

tai useamman vaihtoehdon kysymyksissä näyttää käyvän niin, että lapset valitsevat satunnaisesti jonkun vaihtoehdon, usein joko ensimmäisen tai viimeisen. Vaihtohtokysymysten esittäminen osoittaa usein, että haastattelijalla on ennakko-olettama siitä, mitä on tapahtunut, ja hän kerää vain tätä olettamaa tukevaa tietoa.

Haastattelijan ennakko olettamista

Nurmeksen käräjäoikeuden selvittämä hyväksikäyttöväite on erinomainen esimerkki siitä, millä tarkkuudella tällaiseen syytteeseen tulisi paneutua. Pelkästään käräjäoikeuden julkiseksi julistamat perustelut käsittivät 183 liuskaa tekstiä. Käräjäoikeus teki jopa katselmuksen rikospaikalle selvittääkseen voivatko väitetyt tapahtumat pitää paikkansa, ja joutui tällöin toteamaan, että syytteen esittäneen äidin kertomus tietyistä yksityiskohdista ei voinut olla totta. Ei myöskään lapsen esittämä kuvaus voinut olla totta. Päätöksen perusteluissa todettiin suuri joukko niistä tyypillisistä virheistä, joita sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaiset tekevät tällaista kysymystä selvittäessään (Nurmeksen käräjäoikeus helmikuu 1997, puheenjohtajana Lasse Palsio):

Syytetyn mahdollisuudet esittää todistelua syyttömydestään ovat perheen sisäisen hyväksikäytön osalta poikkeuksellisen huonot, koska syytteet koskevat tarkemmin yksilöimättömiä tapahtumia pitkän ajan kuluessa ja koska epäillyillä siten olisi ollut tilaisuus rikoksiin. Näistä syistä hyväksikäyttötutkimukselle tulee asettaa samat asianmukaisuuden ja puolueettomuuden vaatimukset kuin muullekin rikostutkinnalle.

Kysymys on totuuden selvittämisestä eikä lapsen oletetun edun ajamisesta, jonkun muun edusta puhumattakaan. Lapsen etu ei myöskään ole välttämättä ristiriidassa juuri epäillyn edun kanssa. Perheen sisäisen hyväksikäytön toteaminen johtaa käytännössä epäilyn erottamiseen lapsesta. Jos epäily on perätön, lapsi menettää vanhempansa perusteetomasti. Lapsella ja epäillyllä saattaa siten olla yhteinen intressi totuuden selvittämisestä. Epäilyn herättäjä saattaa käyttää lasta hyväkseen omien etujensa ajamisessa ja olla se henkilö, jonka etu on ristiriidassa lapsen edun kanssa.

Aiheellisen epäilyn kohdalla epäasiallinen ja puolueellinen tutkimus pilaa näytön. Jos tutkija vaikuttaa lapsen kertomuksen sisältöön tai selvittää pelkästään syytettä tukevia seikkoja, taikka jos muut vaikuttavat lapseen, on mahdotonta myöhemmin selvittää lapsen omat havainnot. Tämä johtaa rikosoikeudellisten periaatteiden mukaan syytteen hylkäämiseen. Syyllinen voi jäädä sen vuoksi rankaisematta.

Tutkimuksen suorittaja on antanut ymmärtää olleensa poikkeuksellisen varovainen ja kertonut, että jotkut muut tutkijat olisivat tehneet johtopäätöksiä jo lapsen leikkienkin perusteella. Hyväksikäyttöä koskevissa jutuissa vedotaan lapsen kertomukseen. Sen vuoksi on tärkeää tietää, mitä lapsi todella on kertonut, millaisen kyselyn tuloksena kertomukseksi ilmoitetut seikat ovat syntyneet ja mitä lapsen lausumista on jätetty kertomatta. Aineistosta ilmenee, että tutkimuksissa esiintyy lapsen ja epäillyn oikeusturvaa vaarantavia piirteitä. Niiden kehittyminen ei olisi ollut mahdollista ilman salaisuuden ja teknisten tallennusvälineiden käyttämättömyyden tarjoamaa suojaa. Tutkijan ja puolustuksen asiantuntijan lausumien perusteella tämä tutkimus ei ole ainutlaatuinen (s. 4). ...

Oikeuskirjallisuudessa (Klami: Insesti todistusteorian kannalta, Defensor Legis 1993 s. 820) on katsottu, että pelkästään lapsen kertomuksen perusteella voidaan antaa langettava tuomio, jos kaikki seuraavat edellytykset täyttyvät:

- lapsi on kertonut asiasta lähipiirissä tavalla, joka ei sisällä ristiriitoja tai muuta sellaista

- lapsi on tutkinnassa kertonut asiasta samalla tavalla

- tutkinta on todettu asianmukaisesti suoritetuksi, ennen muuta niin, että siinä ei ole esiintynyt johdattelua, ja niin, että lapsen kertomukseen mahdollisesti vaikuttaneet virhelähteet

on voitu eliminoida

- merkittävää todistusarvoa ei voi antaa vastaanäytölle, ennen muuta syytetyn kertomukselle.

Samassa kirjoituksessa (s. 823) on esitetty, että tuomioistuimen tulee selvittää, miten tutkimuksen suorittanut asiantuntija on ymmärtänyt rikosoikeudellisen näyttökynnyksen. Edelleen kirjoituksessa (s. 822) on edellytetty, että tuomioistuin voi kontrolloida tutkimuksen asianmukaisuuden. Kirjoittajan mukaan tutkimus olisikin videoitava (s. 823). Sama mielipide on esitetty muuallakin (Taskinen Rättsekerhet i mål om övergrepp mot barn, esitelmä 34. pohjoismaisessa juristikokouksessa Tukholmassa 1996 s. 16, ja Liljenfeldt: esitelmä samassa tilaisuudessa). Tätä on pidetty tarpeellisena sen vuoksi, että kysymysten laatu ja toistaminen sekä tutkijan kommentit vaikuttavat lasten vastauksiin.

Saksassa lapsen/nuoren haastattelu tehdään vasta poliisitutkinnan jälkeen ja haastattelijalla on tällöin käytössään kaikki tutkintamateriaali, joten hän voi tehdä asianmukaisia kysymyksiä tapahtumien olosuhteista. Oikeuspsykologian Professori Undeutsch Kölnin yliopistosta toteaa, että on varsin helppo saada selville haastateltavalta esimerkiksi, onko hän käynyt Helsingissä, tekemällä yksityiskohtaisia kysymyksiä esimerkiksi rautatie- tai lentoasemasta. Jos haastateltava jatkuvasti vastaa 'en muista', tai 'en tiedä', hänen väitteensä on todennäköisesti perätön (Helsingin yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen seminaari Vantaalla 27-31.11.1995).

Suomessa on tavallista, että psykologit tai psykiatrit haastattelevat lasta ensimmäisenä, eikä heillä ole tietoa väitettyjen tapahtumien konkreettisista olosuhteista, joten he eivät voi verrata lapselta kuulemaansa mihinkään. Lisäksi haastattelut tehdään terapiaan, ei aineellisen totuuden selvittämiseen tarkoitetuilla haastattelutekniikoilla. Haastattelijat eivät voi esittää lapselle konfrontoivia kysymyksiä väitettyjen tapahtumien olosuhteista, koska eivät tunne niitä. Näin he eivät voi tietää, voiko lapsen kertoma pitää paikkansa vai ei. Toistuvasti haastateltaessa lapset kehittelevät kertomustaan haastattelijan odottamaan suuntaan ja lisäävät kertomukseensa yksityiskohtia (vrt. Ceci, Bruck, Hembrook, *'Reliability and Credibility of Young Childrens Reports'*, American Psychologist, February 1998). Eli se, että lapsi/nuori kuvaa yksityiskohtaisesti esimerkiksi konkreettisia olosuhteita ei tarkoita sitä, että väitteet seksuaalisesta hyväksikäytöstä pitäisivät paikkansa.

Oikeuspsykologiassa kertomuksen yksityiskohdilla tarkoitetaan sitä, että lapsi omaehtoisesti kuvaa sellaisia *aikuisen seksuaalisen käyttäytymisen yksityiskohtia*, joista lapsella ei voi olla tietoa ilman omakohtaisia havaintoja. Lapsen aidossa kertomuksessa tulee esiin aikuisen psykologia, hidas eteneminen seksuaalisiin tekoihin, lapsen palkitseminen ja motivointi. Jos tällaisia yksityiskohtia ei ole lainkaan, on kertomus todennäköisesti peräisin muusta lähteestä, esimerkiksi lukuisista, johdattelevista haastatteluista, joissa lapsi on oppinut, miten kysymyksiin tulee vastata. Undeutsch on käyttänyt esimerkkinä sitä, että tyttö kertoi *'sitten se setä pisti ikkunan kiinni'*. Lapsi ei itse voi keksiä tällaista yksityiskohtaa, joka osoittaa aikuisen toimintaa. Toisessa esimerkissä tyttö kertoi isäpuolen sivelleen penikseensä salaattiöljyä. Sen ikäinen tyttö ei voinut tietää lubrikantin käytöstä.

Cecin ja Bruckin työryhmä on keskittynyt nimenomaan lasten haastatteluihin, mutta samat ongelmat ovat olennaisia myös aikuisten haastatteluissa (Maggie Bruck, Stephen Ceci & Helene Hembrook, *'Reliability and Credibility of Young Childrens Reports'*, American Psychologist, February 1998):

'Erityisen tärkeä haastattelujen piirre on se, missä määrin haastattelijalla voidaan havaita olevan ennakko-oletuksia. Ennakko-oletuksilla tarkoitetaan tilannetta, jossa haastattelijalla on etukäteen käsitys tiettyjen tapahtumien tapahtumisesta tai ei-tapahtumisesta ja jossa tämä käsitys muokkaa haastattelua niin, että haastateltavan vastaukset ovat yhdenpitäviä sen kanssa. Yksi ennakko-oletusten tunnusmerkki on haastattelijan suorasukainen yritys kerätä pelkästään oletusta tukevaa todistusaineistoa ja välttää sitä vastaan puhuvan tai ristiriitaisen aineiston esiin ottamista. Kerätessään pelkästään oletuksiaan tukevaa todistusaineistoa haastattelijat voivat jättää keräämättä mitään sellaista aineistoa, joka ehkä saattaisi osoittaa oletukset vääriksi.

Haastattelijat, joilla on ennakko-oletus, eivät esitä kysymyksiä, jotka saattaisivat tuottaa syytöksille vaihtoehtoisia selityksiä, esimerkiksi 'Sanoivatko äitisi ja isäsi, että tämä tapahtui vai näitkö sen tapahtuvan?' Tällaiset haastattelijat eivät myöskään kysy lapselta oletuksiensa kanssa ristiriidassa olevista tapahtumista esimerkiksi 'Kuka muu kosketti alapäättäsi opettajan lisäksi? Koskiko äitisi myös?' He eivät myöskään kyseenalaista lapsen kertomuksen totuudenmukaisuutta silloin, kun se on yhdenmukainen oletusten kanssa, esimerkiksi 'On tärkeätä, että kerrot minulle vain sen, minkä itse näit, etkä sitä mitä joku toinen on sinulle kertonut', tai 'Tapahtuiko tuo todella?' Lapsen kertomat ristiriitaiset tai oudot asiat sivuutetaan tai tulkitaan haastattelijan alkuperäisen oletuksen mukaisiksi. Lyhyesti sanottuna, ennakko-oletus on nähtävissä aina, kun haastattelija uskoo tietävänsä vastaukset ennen kuin lapsi sanoo ne ja silloin, kun haastattelija kokee tehtäväkseen todistusaineiston keräämisen syytettyä vastaan.

Haastattelijan ennakko-oletus vaikuttaa haastattelun koko rakenteeseen ja se tulee esiin useina erilaisina johdattelevina tekijöinä. Haastattelijat, joilla on ennakko-oletus, voivat esimerkiksi jättää esittämättä avoimia kysymyksiä kuten 'Mitä tapahtui?' ja ryhtyvät sen sijaan nopeasti esittämään hyvin yksityiskohtaisia kysymyksiä saadakseen vahvistuksen epäilyilleen. Näistä kysymyksistä monia toistetaan ja monet ovat johdattelevia siten, että kysymyksessä esitetään haluttu vastaus. Silloin kun haastattelijat eivät saa epäilyjensä kanssa yhdenmukaista tietoa, he saattavat haastatella lasta toistuvasti, kunnes he saavat sellaista tietoa. Tämän vuoksi lapsitodistajia haastatellaan usein pitkiä aikoja ja useita kertoja eri yhteyksissä samoja epäiltyjä tapahtumia koskien (kts. katsaus Ceci, Bruck & Rosenthal, 1995).

Stereotyyppien tuottaminen on toinen strategia, jota joskus esiintyy ennakko-oletusten värittämissä lasten haastatteluissa. Tätä strategiaa käyttävät haastattelijat antavat lapselle tietoa jostakin epäillyn piirteestä. Lapselle saatetaan esimerkiksi kertoa, että jostakin rikoksesta epäilty henkilö 'on paha' tai 'tekee pahoja asioita'. Yhdessä esimerkkitapauksessa alle kouluikäinen lapsi kertoi haastattelijalleen olevansa iloinen siitä, että syytetty oli vankilassa, koska tämä oli paha. Kun häneltä kysyttiin, miksi hän ajatteli syytetyn olevan paha, hän vastasi: Äiti kertoi minulle.

Haastattelijan ennakko-oletus kuvastuu myös haastattelun ilmapiiristä. Joskus haastattelijat rohkaisevat lapsia voimakkaasti haastattelun aikana saadakseen heidän olonsa turvalliseksi ja luodakseen erityisen kannustavan ilmapiirin. Tällaiset rohkaisut voivat kuitenkin nopeasti johtaa puolueettoman ilmapiirin häviämiseen, mikäli haastattelija valikoiden vahvistaa - esimerkiksi voimakkailla pään nyökkäyksillä, hymyllä tai ilmaisuilla kuten 'Tosi hieno juttu!' - sellaisia lapsen vastauksia, jotka ovat yhdenmukaisia haastattelijan uskomusten tai oletusten kanssa tai mikäli haastattelija jättää huomiotta sellaiset vastaukset, jotka eivät anna tukea hänen uskomuksilleen.

Korkman ja Santtila ovat analysoineet aitoja seksuaalisen hyväksikäytön epäilytilanteissa tehtyjä haastatteluja. He toteavat, että näissä haastatteluissa haastattelija käyttää yli 70%:a sanoista ja lapsi vain vajaan 30%:a, ja mitä vähemmän lapsi käyttää sanoja, sitä enemmän haastattelijat käyttävät johdattelevia kysymyksiä (Korkman, J., Santtila, P.: *'The Effects of Question Types on Children's Responses in Investigative Interviews'*, Åbo

Akademi, 2002).

Kysymysten tarkan muodon tietäminen on välttämätöntä, jotta voidaan arvioida vastauksen sisältö. Useissa todistajapsykologisissa tutkimuksissa on kokeiltu nimenomaan kysymyksen sisällön vaikutusta vastaukseen. Yhdenkin sanan muuttaminen saa aikaan merkittävän eron: Esim. liikenneonnettomuuden todistajilta on kysytty eri sanoin 'työtäisi' tai 'törmäsi'. Mitä väkivaltaisempaa sanaa oli käytetty, sitä vakavammaksi todistajat onnettomuuden arvioivat, ja esim. näkivät lasinsirpaleita, vaikkei niitä ollut. Haastattelija vaikuttaa haastateltavaan tavoilla, joita ilman taltiointia on mahdotonta havaita. Koetilanteissa haastattelija on esim. ainoastaan nyökännyt kun haastateltava on puhunut sisaruksistaan. Ilman sen enempää vahvistamista haastateltavat ovat ryhtyneet lisäämään puheeseensa juuri niitä aiheita, joihin haastattelija nyökkäsi.

Sharnberg huomauttaa nk. metsästäjä/saalis -efektistä. Mitä enemmän tietoa tiedettä tekevät tutkijat keräävät hyväksikäytöstä, sitä enemmän sitä kertyy myös vääriä syytöksiä esittäville, esim. tiedotusvälineitten ja hyväksikäytön tutkijoiden lapsille tekemien kysymysten kautta. Kun kerrotaan uusia tutkimustuloksia siitä, millaisia ovat toden kertomuksen piirteet, niin juuri näitä piirteitä rupeaa löytymään hyväksikäyttötapauksista (Max Scharnberg: *Textual Analysis, A Scientific Approach for Assessing Cases of Sexual Abuse*, vol. I: *The Theoretical Framework the Psychology of Lying, and Cases of Older Children*, vol. II Uppsala 1996). Yli-innostuneet ja kelvottomilla menetelmillä toimivat selvittelijät lisäävät tarkoituksellisesti ja keinotekoisesti raporttiinsa juuri tällaisia elementtejä, jotta voisivat osoittaa tehneensä asianmukaisen tutkimuksen.

Väärille syytöksille ominaisia piirteitä

Richard Gardner on koonnut joukon seikkoja, jotka ovat tyypillisiä väärille syytöksille (Gardner, R.A. *Protocols for the Sex-Abuse Evaluation*. New Jersey.1995, tiivistelmä A. Suomela):

Väärä syytös on monasti erittäin epätodennäköinen jopa mahdoton, kuvauksessa saattaa olla absurdeja ja mielettömiäkin elementtejä. Mitä nuorempi lapsi sitä enemmän fantasiaselementtejä on. Jos lasta tutkineet henkilöt ovat hyväksyneet nämä, on todennäköistä, että lapsi tuottaa lisää aina vain absurdimpia yksityiskohtia. Päädytään jopa satanistisiin rituaaleihin, murhiin, ulosteiden syöntiin jne.

Joskus fantasiaelementit ovat peräisin lapsen sisäsyntyisistä, primitiivisistä seksuaalifantasioista (nk. Freudin polymorphosinen perverssiys). Joskus kyseessä ovat ikätasoon kuuluvat seikkailu-, pelastautumis- ja sankarifantasiat etenkin pojilla. Ne voivat olla peräisin saduista tai toisilta lapsilta. Näissä kuvauksissa on myös epätarkoituksenmukaisia kertomuksia, joissa ei ilmene esim. mitään seksuaalista motiivia tai järjellistä tapahtumaa. Epäsymmetrisyys on tyypillistä: 'päivällä kosketaan pimppiin ja illalla pyllyyn'. Väärille syytöksille on tyypillistä, että vanhempi on runsaasti nauhoittanut tai muuten tallentanut lapsen haastatteluja, lapsi on saanut erityistä huomiota kertomuksillaan.

Todessa kuvauksessa on tarkkoja yksityiskohtia, koska lapsella on mielessään kuva todellisista tapahtumista, paikalla olleiden vaatetuksesta, valoista, syytetyn ja lapsen puheista ja käyttäytymisestä jne. Näitä ei ole väärässä kertomuksessa. Jos kertomus on väärä muistikuvat puuttuvat ja lapsi sanoo 'en muista', joskus sanoo myös 'äiti muistaa'. Väärässä kertomuksessa lapsi käyttää sanoja 'ehkä', 'minä luulen' ym. epävarmuutta osoittavia ilmaisuja, silloin kun hän siirtyy mielikuvaan, joka on saatu aikaan ohjelmoinnilla. Väärässä tarinassa on tyypillisesti joku osa totta: isä auttoi kylpyhuoneessa, sen jälkeen on fabrikoituja

kuvauksia yksityiskohdista ja tapahtumista.

Kun lapsella on aito muistikuva, hän kertoo tapahtumista kohtuullisen yhtenevästi. Väärän kertomuksen esittäjän kuvaus varioi huomattavasti tutkimuskerrasta toiseen. Lapsi unohtaa mitä edellisellä kerralla sanoi, eikä samankaan haastattelun aikana muista oliko hänellä esim. tietyt vaatteet päällä, vai oliko hän alasti. Usein kuvauksessa on yksityiskohtien suhteen täysin päinvastaisia elementtejä.

Ulkoa opittu tarina saattaa olla seurausta lukuisista haastatteluista. Voidaan havaita, että lapsella menee 'nauhoite päälle', tai kertomus ja äänensävy vaikuttavat koulun näytelmältä. Hän käyttää aikuisten terminologiaa 'minua on hyväksikäytetty'. Tämä indikaattori ei siis erottele, jos haastatteluja on ollut useita.

Jos lapsella ei ole kokemusta hyväksikäytöstä hän luo jatkuvasti kyseltäessä tarinan. Taustalla on alkuperäinen ohjelmoija tai yli-innokkaat tutkijat, jotka väittävät, että kertomus oli alkuperäisesti lapsen oma, eikä häntä ole ohjailtu. Kertomukseen tulee lisäelementtejä esim. hyväksikäyttöä käsittelevistä ohjelmista, värityskirjoista ym. hyväksikäyttöellisuuden materiaalista.

Aidossa tarinassa lapsi käyttää omia ja perheen seksuaalisanoja, lainatussa tarinassa alkuperäisen agitaattorin, tutkijoiden ja terapeuttien termejä 'aikuiset eivät saa tehdä niin', 'on väärin, että aikuinen tekee niin lapselle'. Vanhemmat lapset saattavat sanoa, että hyväksikäyttöjä 'loukkasi minun rajojani', 'en tunne olevani turvassa', jne.

Lastentarhoissa ilmenneissä joukkohysteriatilanteissa tapahtuu 'ristisiitosta'. Lapset, vanhemmat ja terapeutit kuljettavat tarinan elementtejä toisilleen ja lapsille. Useissa tapauksissa on havaittu, miten yhden lapsen tarinassa esiintyy joku outo juttu, esim. intiaaniteltta, jossa hyväksikäyttö tapahtui. Sen jälkeen se ilmestyy muiden lasten tarinoihin. Eräässä tapauksessa yksi lapsi näki susi-unia ja sen jälkeen muut alkoivat nähdä niitä.

Vanhemmat väittävät, että lapsi ei ole voinut saada mistään kertomiaan tietoja, mutta he eivät ota huomioon mitä kaikkea tietoa nykylapsilla on ja miten he siirtävät sitä toisilleen.

Hyväksikäytetyillä lapsilla esiintyy surullisuutta, pelkoja, syyllisyyttä, häpeää ym. tarinan kertomisen yhteydessä. Väärän tarinan esittäjällä ei ole näitä adekvaatteja reaktioita, vaikka tutkijat usein väittävät, että on. Asia tulee tarkistaa tallenteesta.

Aidoissa kertomuksissa lapset muistavat asian kohtuullisen hyvin ja tuottavat yksityiskohdat parin ensimmäisen istunnon aikana. He eivät tarvitse terapiaa muistaakseen. Ohjelmoitujen lasten luomat lisäelementtejä ajan kuluessa, jos havaitsevat, että tutkija haluaa niitä lisää. Jos kuulija haluaa kuulla omituisia juttuja lapsi luo niitä, näin etenkin jos lapsi on terapiassa ja terapeutti uskoo että hyväksikäyttö on tapahtunut.

Lapsi voi luoda tarinan hyväksikäytöstä, koska häntä painostetaan. Tällöin lapsi tietää, että kyseessä on keksitty, valheellinen tarina, mutta se saattaa muuttua kuvitelmaksi, johon lapsi alkaa uskoa. Ihmisaivot eivät kykene erottamaan mielikuvaa joka on lähtöisin aidosta tai epäaidosta lähteestä. Fabrikoivat lapset saattavat osoittaa muussakin tätä taipumustaan. Jotkut lapset valehtelevat ilman syyllisyydentuntoa. Psykoottiset tai vajaamieliset eivät välttämättä erota totta ja epätotta. Sama ongelma on paranoiasta kärsivillä, yritetään löytää syntipukki jostain. Myös lapset joita on hyväksikäytetty voivat valehdella tapahtumista.

Pitkäaikaiselle hyväksikäytölle on ominaista sen progressiivisuus, hyväksikäyttäjät etenevät hitaasti. Monissa väärissä syytteissä kerrotaan jo ensimmäisellä kerralla edetyn pitkälle. Väärissä kertomuksissa yleensä esitetään vain yksi tai kaksi tapahtumaa. Jos kyseessä on toistuva tutkinta ja yli-innokkaat tutkijat, esiin tulee loputon määrä erilaisia tapahtumia, joita lapsi on kehitellyt, koska tutkija odottaa niitä.

Ruotsalainen Max Scharnberg on erikoistunut valehtelun psykologiaan. Hän toteaa seuraavaa (M. Scarnberg, 'Textual analyses', IPT, vol. 8 1996):

Väärille syytöksille on ominaista se, että syytöksen esittäjällä on heikko realiteettien taju. Useimmiten satuilijat eivät kykene ajattelemaan tai kuvittelemaan, mitä muuta tilanteeseen kuuluisi, jos kertomus olisi autenttinen. Tästä ovat esimerkkinä edellä esitettyjen tapausten

fyysiset ja ajalliset olosuhteet.

On samaan aikaan hyvin vaikeaa ja toisaalta helppoa luoda keksitty syytös, joka vastaa tapahtumien autenttista sisältöä. Tämä johtuu siitä, että valheen tuottaja ei ole ainoa, joka ei tunne reaalityodellisuuden luonnetta. Valheen vastaanottaja saattaa olla yhtä vähän tietoinen todellisuudesta, eikä siksi havaitse niitä omituisuuksia, joita valheen tuottaja ei ole osannut välttää.

Valheiden paljastaminen analyttisillä tekniikoilla on oudosti samanlaista kuin unien katselu. Kouluttamaton henkilö tuntee vastustamatonta halua keskittyä siihen alueeseen, josta ei ole löydettävissä mitään, ja ohittaa sen alueen, jossa on olennaista informaatiota. Tässä mielessä psykologit, lautamiehet ja tuomarit eivät eroa tavallisista ihmisistä. He saattavat täysin kieltää syytöksen loogisen rakenteen, mutta heihin saattavat tehdä suuren vaikutuksen erilaiset ilmaisun piirteet. Jos surulliseen tarinaan liitetään surullinen ääni, surullinen ilme ja surulliset sanat, on johtopäätös usein se, että tarina on totta.

Objektiivisesti katsottuna autenttisen tapahtuman loogista rakennetta on hyvin vaikea matkia. Siksi jos syytökseen sisältyy looginen rakenne, se on vahva merkki totuudenmukaisuudesta. Vastakohtana ovat sellaiset ilmaisun piirteet, jotka yleisesti liittyvät todenmukaiseen kuvaukseen, mutta joita monien, joskaan ei kaikkien, on helppo matkia. Näin ollen 'toden ilmaisun piirteitä' yhdistetään - ei pelkästään todenmukaisiin syytöksiin - vaan suureen määrään vääristä syytöksistä. Tuomarien ja lautamiesten olisi pidettävä mielessä, että väärin syytöksiin liitetyt 'toden ilmaisun piirteet' ilmenevät tapauksissa, joissa syytöstä pidetään 'ilmeisen totena'.

Satuilijoille on tyypillistä se, että jokainen vale on itsenäinen ilman suurtakaan yhteyttä henkilön esittämiin muihin tosiin tai epätosiin lausumiin, tai ulkoisiin tosiasioihin. Koska heille on tyypillistä, että he keskittyvät yhteen asiaan kerrallaan, he vaikuttavat hyvin luotettavilta. Valehteleminen on vakuuttamistekniikka. Jos ihminen ei ole poikkeuksellisen älykäs, hän ei käyttäisi tällaisia tekniikoita vuosia tai vuosikymmeniä, mikäli eivät jatkuvasti saisi sitä palautetta, että heidän valheensa uskotaan. Tästä syystä on totta, että tapavalehtelijat vaikuttavat erittäin luotettavilta.

Lasten seksuaalisen hyväksikäytön yleisyydestä

Kun lapsen seksuaalista hyväksikäyttöä ryhdytään tutkimaan, on lähtökohtana pidettävä sitä, että hyväksikäyttö on varsin harvinainen ilmiö. Jos tällainen väite esitetään on todistustaakka sillä, joka väitteen esittää.

Suomalaisesta 7.500:aa 15-vuotiasta koskevasta tutkimuksesta käy ilmi, että seksuaalinen ahdistelu kohdistuu ensi sijassa esipuberteetti- ja puberteetti-ikäisiin tyttöihin. Vakavamman ahdistelun kohteeksi (edetty vähintään paljaiden sukupuolielinten kosketteluun) on joutunut 4,7%:a tytöistä ja vain 0,3%:a alle 10-vuotiaista tytöistä on joutunut jonkinasteisen ahdistelun kohteeksi. Perheen sisäinen hyväksikäyttö on erittäin harvinainen ilmiö, 0,5%:a tytöistä ilmoittaa joutuneensa jonkinasteisen ahdistelun kohteeksi kotonaan. Koko aineistosta yksi tyttö raportoi olleensa yhdynnässä isänsä kanssa, kyse oli murrosikäisestä, jonka isä oli raiskannut humalassa (Sariola, *'Lasten seksuaali- ja väkivaltakokemukset'*, Lastensuojelun keskusliitto 1990). Jos otetaan satunnainen 15-vuotiaiden tyttöjen joukko 99,8%:n todennäköisyydellä siinä ei ole isänsä ahdistelemaksi joutunutta tyttöä. Alle 10-vuotiailla todennäköisyys on 99,9. (Sariola, *'Eäily jää voimaan'*, Stakes 1997).

Pojilla ahdistelluksi joutuminen on vieläkin harvinaisempaa kuin tytöillä. 3%:a pojista

kertoo joutuneensa jonkin asteisen ahdistelun kohteeksi ja vain 0,5%:a on 15. ikävuoteensa mennessä joutunut aikuisen miehen ahdistelemaksi (Sariola, *Lasten seksuaali- ja väkivaltakokemukset*, Lastensuojelun keskusliitto 1990). Jos siis esitetään esim. väitteitä, että alle 10-vuotias on joutunut isänsä ahdistelemaksi tulisi tutkijan olla erityisen huolellinen kerätessään faktamateriaalia tapahtumista. Sariola toteaa (Sariola, *'Eäily jää voimaan'*, Stakes 1997):

Tilastollisesti tarkastellen käynnistyvän inestiselvityksen ainoa tutkimustiedon mukainen lähtökohta on, että inestiiä ei todennäköisesti ole tapahtunut. Tämän vuoksi tutkimuksessa on aina asetettava vastakkain nollahypoteesi ja hyväksikäyttöoletamus. Tutkimuksessa arvioidaan sekä hyväksikäyttöoletuksen puolesta että sitä vastaan puhuva todistusaineisto mahdollisimman objektiivisesti. Johtopäätökset tehdään sen mukaan mikä on tullut todistetuksi.

USA: ssa esitetään tilastoja, joiden mukaan 25%:a ja jopa 64%:a tytöistä joutuu seksuaalisen hyväksikäytön kohteeksi. Näissä tilastoissa on hyväksikäytöksi laskettu mm. vanhemman näkeminen alastomana. Näin suuret luvut ovat aiheuttaneet hysterisoitumista joka puolella länsimaissa, ja hyväksikäyttöä nähdään siellä missä sitä ei ole. Fürnis on suomalaisia kouluttaessaan käyttänyt aineistona 60 lapsen otosta, josta runsas puolet oli alle kouluikäisiä. Näin syntyi se täysin harhainen käsitys, että seksuaalinen hyväksikäyttö kohdistuu pieniin lapsiin.

Mm. USA:lainen David Finkelhorn joka esittää korkeita esiintyvyyksilukuja on tutkinut hyväksikäytön yleisyyttä kyseenalaisin menetelmin: Hän luokitteli todennetuiksi tapauksiksi kaikki sellaiset, joissa yksikin tutkimusteamin jäsen uskoi hyväksikäytön tapahtuneen. Tämän vuoksi hänen aineistossaan on hyväksikäytöksi määritelty useita sellaisia tapauksia, joissa on annettu vapauttava tuomio (Ziskin, *'Coping with Psychological and Psychiatric Testimony'*, N.Y. 1995).

Belgian ja Englannin pedofiilitapaukset ovat järkyttäneet koko Eurooppaa ja saaneet aikaan laajaa hysterisoitumista. Suomessa julkinen sana on käsitellyt asiaa niin laajasti, että lasten seksuaalisen ahdistelun yleisyydestä on syntynyt täysin harhainen kuva. Suomessa poliisin tietoon tulee vuosittain noin 300 - 700 lapseen kohdistuneen haureuden epäilyä. Tämä luku tarkoittaa nimenomaan yksittäisiä tekoja, vaikka kyseessä olisi sama tekijä ja asianomistaja. Tapauksia, joissa tekijällä on useampia lapsia paljastuu vuosittain muutama. Nämä selittävät läänitilastoissa esiintyvät suuret vaihtelut, mm. Helsingissä paljastui vuonna 1993 tapaus, jossa yhden tekijän ympärillä oli parikymmentä murrosikäistä. Tästä syntyi tilastoon runsaan 400:n 'ylimääräisen' teon ryväs. Tuomioita lapseen kohdistuneesta haureudesta annetaan keskimäärin 53 tekijälle vuosittain (Tilastokeskus, *Rikos- ja tuomiotilastot* 1990-1995). Tuomioiden määrä on vuosien varrella kasvanut, ennakkotietojen mukaan niitä annettiin vuonna 2002 kaikkineen xx (Jukka Lindqvist Sexpo säätiön koulutustilaisuudessa 28.4.2003).

Pedofiiliasta

Käsite pedofilia on Belgian tapausten jälkeen levinnyt käsitteen inesti tilalle merkitsemään lapseen kohdistuvaa seksuaalista ahdistelua. Molemmat käsitteet ovat virheellisessä

käytössä. Insesti merkitsee sukurutsaa, pedofilia sen sijaan on psykiatrinen, ei juridinen käsite ja merkitsee poikkeavaa seksuaalista suuntautumista, eli henkilö tuntee seksuaalista kiinnostusta pääasiassa vain alaikäisiin. Tämä kiinnostus ei kuitenkaan tarkoita sitä, että henkilö koskaan syyllistyisi rikolliseen tai edes moraalisesti moitittavaan tekoon.

Psykologiassa on yritetty kartoittaa seksuaaliseen hyväksikäytön taustalla olevia syitä. Groth on kliinikkona esittänyt kaksijakoisen luokittelun: fiksoituneet ja regressiiviset pedofiilit. Ensin mainittu on persoonallisuudeltaan kypsymätön ja regressiivisillä pedofiileillä teon laukaisijana ovat ahdistusta aiheuttavat tilannetekijät (Groth, A.N., Hobson, W.F. & Gary, T.S. *The Child Molester: Clinical Observations*, N.Y. 1982). Murphyn ja Smithin mallissa tyypitellään neljä motivaationaalista tekijää: 1) fysiologinen tekijä, eli seksuaalinen kiihottuminen lapsesta 2) kognitiivinen tekijä, eli seksuaalisen aggression oikeuttaminen itselle 3) affektiivinen tekijä, eli negatiivinen tunnetila, joka laukaisee teon ja 4) persoonallisuustekijät, eli persoonallisuuden kehityshäiriöt, jotka edesauttavat seksuaalisen aggression esiintuloa. Esim. Bowlbyn käsityksen mukaan seksuaalisten ongelmien taustalla selittävänä tekijänä ovat lapsuuden ajan turvattomuus ja kiintymyssuhteiden puute (Murphy, W.D. & Smith, T.A. *Sex Offenders Against Children* Empirical and Clinical Issues, 1996).

Mitään yhtenevää persoonallisuuskuvaa ei seksuaaliseen hyväksikäyttöön syyllistyneistä ole voitu luoda, vaan he ovat varsin monenkirjava joukko. Yhteistä kuitenkin on heikko impulssikontrolli ja sellainen itsekurin ja moraalisten pidäkkeiden puute, joka sallii henkilölle yhteisön normien rikkomisen omien impulssien vuoksi, sekä kykenemättömyys nähdä teon merkitystä uhrin kannalta. Seksuaalirikollisista löytyy henkilöitä, jotka ovat yhtäkkiä ja väkivaltaisesti raiskanneet uhrinsa. Tyypillinen pedofiili on kuitenkin hyvä lapsipsykologi, joka etenee hitaasti hankkimalla ensin lapsen luottamuksen. Seksuaalisiin tekoihin edetään hitaasti ja ne motivoidaan lapsille tilanteeseen sopivilla tavoilla. Uhkaileminen ei ole niinkään tyypillistä, koska se paljastaisi tekijän tarkoituksperät ja pelottaisi lapsen pois. Tyypillisempää on lapsen arvon ja merkityksen korostaminen ja erilaiset kiintymyksen osoitukset ja lahjat.

Tekojen luonne

Wakefield ja Underwager toteavat, että monissa tapauksissa, kun on esitetty väärää epäilyä, perusteena olevat käyttäytymistavat ovat yksinkertaisesti epäuskottavia. Tällöin on tarpeen tutustua peruslukuihin. On olemassa tutkimuksia todennetuista seksuaalisista hyväksikäyttäjistä (esim. Erickson, Walbek & Seely, 1988; Kendall-Tackett & Simon, 1992; Wakefield & Underwager, 1994a, 1994b). Todennetuissa seksuaalisen hyväksikäytön tapauksissa väkivalta on harvinaista. Vaginaalinen ja anaalinen penetraatio on harvinaista pienten lasten kanssa, koska se on liian tuskallista. Lahjominen on yleisempää kuin uhkaaminen. Jos ei ole vankkoja todisteita ja esitetyt syytökset ovat hyvin epätodennäköisiä, on varsin luultavaa, että ne eivät ole tosia.

Voiko hyväksikäytön varmentaa käyttäytymisellä ja oireilla?

Hyväksikäyttöä selvittelevillä on tiettyjä stereotyyppisiä käsityksiä siitä, miten lapsuudessa koettu seksuaalinen hyväksikäyttö vaikuttaa ja miten hän sen vuoksi oireilee. Usko-

taan, esim. että hyväksikäytetty lapsi on ahdistunut tai aggressiivinen, käyttäytyy seksuaalisävytteisesti, on vetäytynyt, menestyy huonosti koulussa, kastelee vuoteensa, näkee painajaisia jne. Tällaisissa tulkinnoissa on se vakava vaara, että tutkija ei ota huomioon oireiden monitulkintaisuutta, vaan sokeutuu, eikä testaa muita selittäjiä, vaan kaikki oireet tulkitaan näytöksi hyväksikäytöstä.

Ennen oidipaaliteoriaansa Freud tulkitsi miltei minkä tahansa oireen johtuvaksi inses-tisestä suhteesta ja hänen päättelynsä perustui samankaltaisuuden periaatteeseen. Potilaan jäykistynyt jalka muistutti jäykistynyttä penistä, joten Freud tulkitsi, että pojan isä oli mas-turboinut jalkaa vasten. Naisen suun ympärillä oleva akne kertoi Freudille, että kyseessä oli oraalinen seksi (Romeling, A. *'Falska incestminnen'*. Medborgarrätt Nr 1, 1996). Näyt-tääkin siltä, että jotkut terapiaorientoituneet seksuaalisen hyväksikäytön selvittelijät uskovat oireita tulkittaessaan tällaiseen samankaltaisuuden periaatteeseen, joka ei saa tukea mistään tieteellisestä tutkimuksesta.

Tieteellisen tutkimuksen mukaan mitkään lapsen tai nuoren oireet eivät ole sillä tavoin spesifejä, että niistä voitaisiin päätellä hyväksikäytön tapahtuneen. Myöskään seksualisoitunutta käyttäytymistä ei voida pitää merkinä siitä, että lapsi olisi hyväksikäytön uhri. Kansainväliset tutkijat ovat myös antaneet asiassa yhteisen lausuntonsa todeten, etteivät mitkään käyttäytymisoireet, mukaan lukien lapsen seksualisoitunut käyttäytyminen, ole tyypillisiä seksuaalisen hyväksikäytön kohteeksi joutuneelle lapselle. Ryhmässä oli mukana Suomen edustaja. (Lamb, M.E. *'The Investigation of Child Sexual Abuse: an Inter-diciplinary Consensus Statement'*. Child Abuse & Neglect, 18 1021B1028, 1994).

Ronald Summitilta on puolestaan peräisin se näkemys, että hyväksikäytön paljastanut lapsi todennäköisesti peruu paljastuksensa, joten perumista ei tule uskoa. Hyväksikäyttä-jistä ylläpidetään sellaista uskomusta, että he kiistävät aina, joten kiistämistä pidetään os-oituksena syyllisyydestä. Lapsi taas vaikenee suojellakseen vanhempansa tai muuta hy-väksikäyttäjäänsä. Summit on tehnyt luokituksen hyväksikäytetyn lapsen oireista ja oirey-htymästä (nk. CSAAS). Hänen luokituksensa olivat lähtökohtina esim. tv:ssäkin doku-mentoidussa Little Rascalsin skandaalissa. Hänen luokituksessaan kuvatut lapsen oireet voivat kuitenkin selittyä millä tahansa lapsen kokemalla traumalla, eli ne eivät ole sillä tavoin spesifejä, että niistä voitaisiin päätellä hyväksikäytön tapahtuneen.

Vaikka henkilöllä olisi kuinka lukuisa joukko oireita, ei niitä yhteen laskemalla voida päätyä siihen lopputulokseen, että häntä on hyväksikäytetty. Lapset reagoivat ahdistuksella, painajaisilla, vuoteenkastelulla ym. mitä erilaisimpiin elämäntilanteisiin, vanhempien eroon, kotieläimen kuolemaan, koulukiusaamiseen, hoitopaikan vaihtumiseen jne. Kun lisäksi otetaan huomioon, etteivät kaikki hyväksikäytetyt lapset oireille millään tavalla, ei oireiden perusteella voida päätellä asiasta mitään puoleen tai toiseen. USA:ssa Summitin oireluoki-tukset on hylätty (NACDL Conference on Sexual Abuse, April 1994, Washington D.C.), eikä niitä ole hyväksytty tautiluokituksiin.

Useissa case tutkimuksissa on tullut esiin, että terapeutit ja psykiatrit todistavat lapsen, nuoren tai aikuisen nykyisten oireiden johtuvan lapsuudessa koetusta seksuaalisesta hy-väksikäytöstä. Tällaista päättelyä on pidettävä psykiatrisen tietämyksen vääristelynä, ih-misen tämänhetkisistä oireista ei voida päätellä menneisyyden tapahtumia. Uhriksi väitetyn henkilön oireiden perusteella ei voida taannehtivasti todistaa, että väitetty tapahtuma on

todellisuudessa tapahtunut. Tällaisia virheellisiä väittämiä ei pitäisi hyväksyä todisteiksi menneistä tapahtumista. American Psychiatric Associationin työryhmäraportti (Task Force Report Halleck, Hoge, Miller, Sadoff & Halleck, 1992 s. 495) pitää kiinni kannasta, ettei DSM-III-R-diagnoosin avulla voi päätellä, että rikosoikeudenkäyntiin johtanutta toimintaa olisi tapahtunut. (Suomessa käytetään vastaavaa WHO:n ISD 10-luokitusta, Stakes 1997):

'Sellaiset todistajanlausunnot, joiden mukaan ihmisen käyttäytymisen tai henkisen tilan voi sanoa johtuneen jostakin yksittäisestä menneestä tapahtumasta, pitäisi katsoa psykiatrisen asiantuntemuksen väärinkäytöksi, koska niille ei ole tieteellistä perustaa.'

Kun hyväksikäyttösyitteiden yhteydessä käytetään diagnoosia post-traumaattinen stressihäiriö, tarkoitus on usein tukea syytettä yksinkertaisella viestillä 'Nämä ovat nykyisiä oireita, jotka on aiheuttanut aiemmin tapahtunut hyväksikäyttö'. Tämä on looginen virhe, joka tunnetaan nimellä 'seurauksella vahvistaminen'. Väittämä vaikuttaa pätevältä, mutta siitä on jätetty pois ja väistetty tai vääristelty tärkeitä tietoja. Tämä looginen virhe sotkee myös yksi- ja kaksisuuntaiset johtopäätökset keskenään. Perustelu saattaa kuulua: 'Jos lasta on käytetty seksuaalisesti hyväksi, hänellä tulee olla painajaisia. Hän näkee painajaisia. Häntä on siis käytetty seksuaalisesti hyväksi'. Tässä väistettiin se, että painajaisuniin on monia syitä, jopa raakojen omenien syöminen voi aiheuttaa niitä.

Joukko vaihtoehtoisia hypoteeseja seksuaalisen hyväksikäytön epäilyssä

Seksuaalisen hyväksikäytön selvittelytyössä on syytä testata erilaisia hypoteeseja tapahtumien selvittämiseksi. Hypoteesit tulee rakentaa tapauksen materiaalista (vrt. Stakesin ohjeet 2003). Alempana on lista yleisistä hypoteeseista, joiden valossa tapausta on syytä tarkastella (Donoghue & Fanetti: *'Jäitä hattuun'*, teoksessa Suomela & Furman *Seksuaalinen noitavaino*, Mielikirjat 1999):

Hypoteesit, jotka koskevat menneitä tapahtumia koskevan tiedon käsittelyä

1. Lapsi ei aistinut hyväksikäyttöä (esim. lapsi oli huumattu).
2. Lapsi havaitsi ja painoi tapahtuman väärin mieleensä, lapsi liitti hyväksikäyttökokemuksen toisenlaiseen skeemaan (esim. leikin leikkimiseen) tai havaitsi ja liitti ei-hyväksikäyttö tapahtuman hyväksikäyttöskeemaan (esim. lääkärin määräämä peräruiske).
3. Lapsella on muistissa varastoimiseen liittyviä ongelmia (esim. muistijälkien rappeutuminen).
4. Lapsella on ongelmia mieleen palauttamisessa (esim. sopivien vihjeiden puute).
5. Lapsi on yhdistänyt erilaisia kokemuksia (esim. lapsi on yhdistänyt kokemuksensa sukupuolivalistusohjelmasta tavalliseen kylpemiseen).
6. Jonkin määrittelemättömän tiedonkäsittelyyn liittyvän ongelman vuoksi lapsen on vaikea erottaa todellisia tapahtumia kuvitelluista tapahtumista.
7. Jokin ulkopuolinen tekijä on sekoittanut lapsen kertomuksen (aikaisempi kontakti toisen ammattilaisen kanssa, esim. aikaisemman haastattelun aiheuttama retroaktiivinen häirintä).
8. Kertomuksen yksityiskohtien määrä (joko niiden puuttuminen tai läsnäolo) voidaan

selittää lapsen kehityksen mukaisella kyvyllä käsitellä tietoa.

9. Lapsen paljastus estyy sen vuoksi, että häntä on opetettu olemaan puhumatta rumia.

Hypoteesit haastattelutilanteen vaikutuksesta

1. Lapsi ei ymmärtänyt rooliaan haastattelussa tai haastattelun tarkoitusta ja siksi vastaukset olivat virheellisiä.

2. Johtuen haastattelutilanteesta olevista vuorovaikutusongelmista lapsi tunsi olonsa epämukavaksi, eikä siitä syystä vastannut täsmällisesti ja täydellisesti.

3. Lapsella on jokin ulkopuolelta tuleva motiivi antaa virheellisiä vastauksia, (esim. uhkauksilla aikaansaatu pelko, aikuisen antama väärä tieto haastattelun tarkoituksesta).

4. Lapsi tunsi voivansa vastata vain yhdellä tavalla.

5. Lapsi ei tiennyt, että hän saattoi sanoa en tiedä, silloin kun hän ei tiennyt.

6. Lapsi vastasi tietyllä tavalla miellyttääkseen aikuista auktoriteettihahmoa.

7. Lapsi ei tiennyt totuuden puhumisen tärkeyttä.

8. Lapsi ei ymmärtänyt mitä totuuden puhuminen tarkoittaa.

9. Lapsi ei ymmärtänyt kysymystä.

10. Lapsi puhui väärin vastauksessaan.

11. Kysymys oli johdatteleva.

12. Lapsen jotkin ilmaisut jäivät vaille palkitsevaa huomiota.

13. Haastattelija palkitsi vain tietyntyyppisistä vastauksista.

14. Kysymyksiä toistettiin, ja ne olivat sen vuoksi painostavia.

15. Lapsi muutti vastauksiaan toistettuihin kysymyksiin, koska hän oletti että toistettu kysymys tarkoitti, että hänen ensimmäinen vastauksensa oli väärä.

16. Lapsen vastauksissa oli kokonaisuutena arvioiden (esim. ruumiinkieli, kasvojen ilmeet) seikkoja, jotka antavat erilaisen tulkinnan lapsen vastaukselle.

Muut

1. Lapsi valehtelee (eli esittää tietoisesti jotain virheellistä informaatiota).

2. Lapsen psyykinen tila, joka on samanlainen tai erilainen hyväksikäytön tunnettujen seurausten kanssa, selittyy muilla tekijöillä.

Epäilyn synty

Sekä kansainvälisissä että kansallisissa tutkimuksissa ja selvityksissä on todettu, että hyväksikäyttöepäilyjä esitetään tyypillisesti avioero- ja lapsen tapaamiskiistan yhteydessä (Taskinen, S. *Seksuaalisen hyväksikäytön tutkimus ja hoito*, 1994; Antikainen, J.: *Lasten seksuaalinen hyväksikäyttö*, Stakes 1994; Gardner, R. *Protocols for Sex-Abuse Evaluation*, 1995). Gardner on lukuisissa julkaisuissaan käsitellyt myös niitä tilanteita, joissa vanhempi haluaa tarkoituksellisesti vieraannuttaa lapsen tapaajavanhemmasta ja tästä syystä, tai kostomotiiviansa vuoksi esittää inestiväitteen. Näissä tilanteissa lähtökohtana ei ole lapsen spontaani kertomus, vaan usein vanhemman tai muun 'agitaattorin' manipulointi. Scharnberg kuten Gardnerkin toteaa, että tällainen agitaattori saattaa olla myös yli-innostunut tutkimuksen suorittaja, joka on ottanut tehtäväkseen paljastaa mahdollisimman paljon seksuaalisen hyväksikäytön tapauksia (Max Scharnberg *Textual Analysis, A Scientific Approach for Assessing Cases of Sexual Abuse*, vol I-II, Uppsala 1996).

Professori Udo Undeutsch on itse osallistunut n. 3000 hyväksikäyttöselvittelyyn oikeuden määräämänä psykologina. Hän toteaa, että kyse ei välttämättä ole siitä, että vanhempi tahallisesti, omia tarkoituksiaan ajaakseen esittäisi syytöksen. Monasti kyse on siitä, että lapsi on vanhempansa tapaamisten jälkeen rauhaton, koska tapaaja on järjestänyt paljon ohjelmaa, on ehkä käyty vieraisissa paikoissa, syöty paljon makeisia jne. Lapsi nukkuu tämän jälkeen rauhattomasti, saattaa kastella vuoteensa, on saanut telmiessään mustelmia jne. Vanhempi on huolissaan näistä lapsen käytöksen muutoksista ja alkaa ihmetellä asiaa tuttaviltaan.

Seksuaalisesta hyväksikäytöstä puhutaan julkisuudessa hyvin paljon, ja siksi jossain vaiheessa joku tulee kysyneeksi, voisiko olla kyse seksuaalisesta hyväksikäytöstä. Vanhempi pelästyy ja ryhtyy kyselemään lapselta tapaamiseen liittyvistä yksityiskohdista, kuka auttoi WC:ssä jne. Jossain vaiheessa lapsi vanhemman odotusten ja kysymysten tuloksena sanoo jotain sukupuolielimiin liittyvää. Tämän jälkeen vanhempi vie lapsen tutkimuksiin. Jos tutkija on sitä mieltä - kuten monet nykyään ovat - että seksuaalinen hyväksikäyttö on hyvin yleistä, hän jatkaa kyselyä tältä suunnalta ja saa mielestään jonkinasteisen varmistuksen tapahtuneesta. Tällöin kyseessä ei ole neutraali, objektiivinen selvittely, vaan lapsen suggestioherkkyyden ja aikuisten uskomusten aikaansaama tilanne (Undeutsch, U. *'Lapsen haastattelu hyväksikäytön epäilyssä ja kriteeriperusteinen lausunnon analyysi'*, Seminaari Helsingin yliopiston Vantaan täydennyskoulutuskeskuksessa 27-31.11.1995).

Lapsen johdattelusta

Fürnis ja Bentowim ovat luoneet tutkintametodin, jossa käytetään toistuvaa, suggestiivista kyselyä, nk. toisen lapsen tarinaa ja 'jos' -kysymyksiä. Lähtökohta on, että lapsella on salaisuus, jota hän ei uskalla paljastaa. Tutkimuksessa käytetään anatomisia nukkeja, ja erityisesti rekisteröidään lapsen ensireaktio niihin. Fürnisin menetelmiä on käytetty Norjassa Bjugnin skandaalissa ja Saksassa Münsternin skandaalissa. Norjassa oikeuskansleri ja Saksassa kyseinen tuomioistuin ovat todenneet, että tällaisia menetelmiä ei voida hyväksyä käytettäväksi oikeudellisissa yhteyksissä (Fürnis, T., *'The Multiprofessional Handbook of Child Sexual Abuse'*, N.Y. 1992).

Lapsen kertomuksen luotettavuuden arvioinnissa olennaista on se, että kertomus on spontaani, ja että lapsi on voinut vapaasti ja johdattelematta kuvata tapahtumat. Tällainen kertomus sisältää usein sellaisia yksityiskohtia, joita lapsi ei ole voinut kuvitella, vaan jotka kuuluvat aikuisten seksuaalisen käyttäytymisen maailmaan. Jos kyseessä on pitkäaikainen hyväksikäyttö tulee lapsen kertomassa esiin hyväksikäyttävän aikuisen psykologia ja lapseen kohdistama manipulaatio, palkitseminen ja tilanteiden motivointi.

Gardner toteaa, että jos lasta on manipuloitu, hän toistaa saman opitun litanian, mutta ei tilanteen yksityiskohdista kysyttäessä jaksa muistaa, mitä vastasi saman tyyppiseen kysymykseen edellisellä kerralla. Usein lapsen puheet muuttuvat siten, että kertomuksiin tulee lisää absurdeja ja mahdottomia yksityiskohtia, kun lapsi pyrkii vastaamaan aikuisen odottamalla tavalla toistettuihin kysymyksiin. Yksityiskohtia kertaamalla voidaan siis selvittää, onko kyseessä lapsen oma kokemus, sepitelmä tai aikuisen manipulaatio. Pienet lapset saattavat vastata esim. 'äiti tietää', silloin kun vanhempi on valmentanut häntä haastatteluun.

Gardnerin mukaan väärille syytöksille on tyypillistä se, että lapsen puheita on jatkuvasti nauhoitettu, tai niistä on pidetty tarkkaa päiväkirjaa. Se, että vanhempi tai aikuinen suhtautuu hätäntyneesti ja erittäin vakavasti lapsen tiettyihin puheisiin, kyselee uudelleen ja uudelleen, näyttää huolestuneelta, mahdollisesti tyynnyttelee ja lohduttelee lasta, on lapselle merkki siitä, että hänen tällaiset puheensa ovat tärkeitä. Vanhempi tai tutkija tulee tällöin - vaikkakin ehkä tahattomasti - valikoiden palkinneeksi lasta tietynlaisista puheista, jolloin lapsi oppii, mitä tästä asiasta tulee sanoa (Gardner, R. *Protocols for Sex-Abuse Evaluation*, 1995).

Sekä kansainväliset että kansalliset ohjeet edellyttävät, että kaikki lapselle tehty puhuttamiset tulee nauhoittaa tai mieluiten videoida, muutoin ei voida tietää, mitä kysymyksiä ja miten lapselle on esitetty, ja mitä lapsi on vastannut. Ilman näitä tietoja ei voida selvittää, missä määrin lapsen kertomus on spontaani ja missä määrin seuraamusta, johdattelevista kysymyksistä ja tutkijan tai muun agitaattorin omista odotuksista ja uskomuksista. Kertomuksen syntyhistorian selvittäminen on välttämätöntä, jotta tiedettäisiin esim., mikä vaikutus lapsen lähipiirillä ja tutkimuksella sinänsä on hänen kertomaansa.

Kysymysten tarkan muodon tietäminen on välttämätöntä, jotta voidaan arvioida vastauksen sisältö. Useissa todistajapsykologisissa tutkimuksissa on kokeiltu nimenomaan kysymyksen sisällön vaikutusta vastaukseen. Yhdenkin sanan muuttaminen saa aikaan merkittävän eron: Esim. liikenneonnettomuuden todistajilta on kysytty eri sanoin 'työtäisi' tai 'törmäsi'. Mitä väkivaltaisempaa sanaa oli käytetty, sitä vakavammaksi todistajat onnettomuuden arvioivat, ja esim. näkivät lasinsirpaleita, vaikkei niitä ollut.

Haastattelija vaikuttaa haastateltavaan tavoilla, joita ilman taltiointia on mahdotonta havaita. Koetilanteissa haastattelija on esim. ainoastaan nyökännyt kun haastateltava on puhunut sisaruksistaan. Ilman sen enempää vahvistamista haastateltavat ovat ryhtyneet lisäämään puheeseensa juuri niitä aiheita, joihin haastattelija nyökkäsi. Kun kyse on suggestioalttiin lapsen haastattelusta on tahattoman johdattelun riski todella suuri.

Allekirjoittaneella on ollut käytössään useiden hyväksikäyttöselvittelyn nauhoituksia. Tutkija Heikki Sariolalla samoin. Olemme verranneet translitteroinneissa esiintyvien kysymysten ja kysymyksen muotoisten väitteiden määrää, ja tulokset ovat olleet samantyyppiset: Psykologi esittää kysymyksen vajaan 10 sekunnin välein, joten yhteen 'terapiaistuntoon' mahtuu noin 350 kysymystä. Tällainen massiivinen lapsen taivuttelu ei jätä mitään tilaa vapaalle kerronnalle, eikä psykologin tällä menetelmällä kirjaamaa lapsen kertomusta voi missään merkityksessä pitää hänen omana kuvauksenaan. Tämä seikka tuli erinomaisesti esiin Nurmeksen tapauksessa.

Haastattelun arvioinnista

Sena Garvenin työryhmä on kehittänyt nk. McMartinin esikoulussa käytetyistä manipuloivista haastattelumenetelmistä analyysimallin, jolla voidaan tarkistaa, missä määrin haastattelija johdattelee lasta tai käyttää erilaisia sosiaalisen vaikuttamisen keinoja: 1) vetoaa muihin ihmisiin 2) antaa positiivista vahvistusta tai 3) negatiivista vahvistusta 4) kehottaa lasta arvelemaan 5) toistaa kysymyksen 6) siirtyy haastattelussa pois lapsen suorasta kokeemuksesta Tutkijaryhmä totesi, että tällaisilla sosiaalisen vaikuttamisen keinoilla lapset (58%:a) saadaan yhdenkin lyhyen haastattelun aikana esittämään virheellisiä väittämiä

tapahtumien kulusta. Tällä nk. SIRR -analyysillä voidaan arvioida missä määrin haastattelijat on manipuloinut lasta. Cecin ja Bruckin työryhmä on todennut miten voimakkaasti haastattelijan ennako olettama vaikuttaa siihen, millaisen kuvauksen lapsi antaa (Suomela & Furman, *Seksuaalinen noitavaino, tieteellisiä kirjoituksia aikamme tabusta*, Mielikirjat 1999).

Hyväksikäyttöselvittelylle on tyypillistä se, että tutkija kerää lapsen kokemina tosiasioina tämän kertomasta reaali maailmassa mahdollisia tapahtumia, ja jättää kuvauksen ulkopuolelle mm. lapsen tuottaman fantasiamateriaalin. Näin saatetaan saada aikaan uskotavan tuntuinen kertomus (vrt. Nurmeksen tapaus). Luotettavassa analyysissä ei kuitenkaan voida menetellä siten, että tosina pidetään seikkoja, jotka voisivat olla totta, vaan tietyn materiaalin hyväksymiselle ja toisen hylkäämiselle tulee olla selkeät, julkilausutut perusteet. Sen, että lapsi fantasioi, pitäisi saattaa haastattelijat erittäin varuillaan kaiken lapsen kertoman suhteen.

Lapsen kertomuksen yksityiskohdat

Ammattilaiset vetoavat usein siihen, että lapsi ei olisi voinut kertoa sellaisia yksityiskohtia, kuin kertoi, jos hänellä ei olisi niistä omakohtaista kokemusta. Tämä väite pitää paikkansa ainoastaan niissä tapauksissa, joissa lapsen kertomus on ollut spontaani, eikä häntä ole aktiivisesti johdateltu kertomaan tietyistä yksityiskohdista uudelleen niistä kysellen.

Ceci ja Bruck toteavat, että lapset tuottavat kuvauksissaan hämmästyttävän määrän eitosia yksityiskohtia, jos heille oli luotu ennakkokäsitys, ja heiltä kysyttiin johdattelevia kysymyksiä. Kun oli kysytty samasta tapahtumasta neljä kertaa 72%:a 3-4 vuotiaista kertoi yksityiskohtia, joita ei ollut tapahtunut. Se mitä haastattelijat usko tapahtuneen, vaikuttaa merkittäväällä tavalla lapsen kertomukseen Heidän yhdessä tutkimuksessaan osoitetaan, miten lapset hyvin nopeasti alkavat kertoa tapahtumista myös sellaisella tunteella, että se vakuuttaa kuulijan (Ceci, S.J. & Bruck, M. *'Child Witness: Translating Research into Policy'*. Social Policy Report, 20 (10), 1-29).

Tutkijat saattaa kysellä lapselta hyvin suorasukaisesti seksuaalisista toiminnoista. Tällä tavoin hän itse antaa lapselle materiaalia sellaisiin yksityiskohtiin, joita tämä ei ehkä muutoin tietäisi. Tutkijat saattaa ennako-odotuksillaan lapsen tunnereaktiosta tahattomasti palkita juuri sellaista reagoitua, joka hänen mielestään kuuluu hyväksikäytetyn lapsen tunneilmaisuuksiin. Toisaalta tutkijat saattaa tulkita lapsen tunneilmaisut, joilla on kokonaan muu syntyperä, johtuviksi juuri hyväksikäytöstä. Jos tutkimuksia ei ole nauhoitettu ei voida tietää, miten nämä seikat todellisuudessa ovat, ja missä määrin lapsen kertoma on tulosta juuri tutkijan käsityksistä. Kuten Nurmeksen tapauksesta kävi ilmi, lapsi ei ollut edes esittänyt ko. kertomusta, vaan se oli tutkijan oma luomus.

Jos tutkijalla on fūrnislainen lähtökohta, eli uskomus siitä, että lapsi ei uskalla paljastaa kaikkea, hän jatkaa kyselemistä ja ohjaa lasta tuottamaan lisää yksityiskohtia. Ceci on tehnyt erityisen kiintoisan kokeen siitä, miten lasta ensimmäiseksi haastatelleen virheelliset käsitykset siirtyvät seuraavalle haastattelijalle, ja saavat aikaan sen, että lapset ovat entistäkin vakuuttuneempia sellaisista muistikuviansa yksityiskohdista, jotka ovat epätosia. Tiedossa on hyväksikäyttökandaaleja mm. Mūnstern ja Little Rascals, joissa päiväkotit-

lapset ovat nk. 'disclosure-based' -terapian kuluessa tuottaneet lisää ja lisää pöyristyttäviä, yksityiskohtaisia kertomuksia hyväksikäytöstä. Lapsia kidutettiin, murhattiin jopa syötiin ja asialla olivat paitsi päiväkodin kaikki työntekijät, myös ufot.

Käytännön kokemuksen valossa on pikemminkin sääntö kuin poikkeus, että lasten lausumat hyväksikäytöstä muuttuvat ajan myötä yhä hurjemmiksi. Tämä ilmiö selittyy vanhemman/tutkijan/terapeutin odotuksilla. Toistuva kyseleminen tarkoittaa lapselle sitä, että hänen aikaisemmin aikuiselle antamansa vastaukset ovat olleet vääriä, jolloin lapsi pyrkii vastaamaan oikein, aikuisen odottamalla tavalla. Kun lapsi on tällä tavalla luonut kertomuksen hän uskoo itse kertomukseensa, ja siitä tulee osa hänen muistojaan.

Mm. eräessä tapauksessa 4-vuotiaalta pojalta oli kysely toistuvasti yli vuoden takaisista väitetyistä hyväksikäyttötapahtumista. Mitä enemmän kyseltiin sitä laajemmaksi hyväksikäyttäjien piiri kehittyi. Mukaan tuli koiria, naapurin lapsia ja mm. yläkerran Mikko. Kukaan terapeutti ei vaivautunut selvittämään sitä faktaa, että talossa ei ollut yläkertaa, eivätkä tapahtumat voineet sattua pojan huoneessa, koska perhe asui yksiössä.

Eivät vain lapset, vaan myös aikuiset ovat suggestioherkkiä ja saattavat terapiassa ruveta uskomaan sellaisiin hyväksikäyttötapahtumiin, joita ei ole koskaan tapahtunut. Useat terapeutit uskovat esim., että hyväksikäyttö on tuskallinen kokemus, että se painuu alitajuntaan (repressed memories) ja voidaan saada esiin terapian avulla. Kun terapeutti uskoo näin, tällaisia hyvinkin yksityiskohtaisia muistoja todella rupeaa löytymään ja terapoidut ovat täysin vakuuttuneita niiden aitoudesta (ks. esim. Suomela & Furman, *Seksuaalinen noitavaino, tieteellisiä kirjoituksia aikamme tabusta*, M.Pendergrast: *Victims of memory*, N.Y. 1999).

Osaako ammattilainen arvioida lapsen kertomuksen todenperäisyyden?

Ceci ja Bruck ovat tehneet laajan tutkimuksen siitä, kykenevätkö sellaiset ammattilaiset, joiden työhön kuuluu hyväksikäytön selvittely erottamaan toisistaan sellaiset lasten epäkertomukset, jotka on saatu aikaan johdattelevilla kysymyksillä, sellaisista, jotka vastaavat lapsen aitoja kokemuksia. He ovat näyttäneet yli 2000:lle ammattilaiselle nk. Sam Stone tutkimuksesta videoimiaan lasten kertomuksia. He kertoivat ammattilaisille, että kyseiset lapset havainnoivat Sam Stonen käyntiä päiväkodissa. Osalle lapsista oli annettu ennakkotieto Sam Stonen vierailusta ja kerrottu, että hän on kömpelö ja rikkoo tavaroita. Käynnin jälkeen heiltä kyseltiin, mitä oli tapahtunut.

Ammattilaisia pyydettiin arvioimaan videonauhoituksista ensinnä, mitä vierailulla oli todellisuudessa oli tapahtunut, ja toiseksi arvioimaan jokaisen lapsen kertomuksen luotettavuus. Valtaosa ammattilaisista osui väärään. He eivät kyenneet erottamaan mitkä lasten Sam Stonen käyntiä koskevista kuvauksista pitivät paikkansa. Myöskään he eivät kyenneet arvioimaan lasten yksilöllistä luotettavuutta, vaan nimenomaan arvioivat paikkansa pitäviksi niiden lasten kertomukset, jotka kaikkein vähiten olivat sitä. Tutkijoiden mukaan luotettaviksi arvioidut, mutta ei-todet kertomukset olivat seuraamusta sellaisesta yhdistelmästä, jossa lapselle oli annettu ennakkokäsitys Sam Stonesta ja sen jälkeen häneltä oli kysely toistuvasti ja kyselyyn liittyi johdattelua (Ceci, S.J. & Bruck, M. *Child Witness: Translating Research into Policy*. Social Policy Report, 20 (10), 1-29, Suomela & Furman, *Seksuaalinen noitavaino, tieteellisiä kirjoituksia aikamme tabusta*, Mielikirjat

1999).

Monet hyväksikäyttöselvittelyjä tekevät ammattilaiset elävät sellaisen doktriinin vallassa, että lapset eivät valehtele hyväksikäytöstä. Prof. Undeutsch toteaa, ettei tällainen väite pidä paikkaansa. Lapset saattavat valehdella, jos heillä on motiivi. Undeutsch kuvaa murrosikäistä tyttöä, joka asui varakkaassa sijaisperheessä. Kun isä halusi lapsen muuttavan luokseen köyhempiin oloihin, tyttö syytti isäänsä hyväksikäytöstä.

Scharnberg on erikoistunut valehtelun psykologiaan ja kuvaa lukuisia tapauksia, joissa murrosikäiset tytöt olivat eri syistä kertoneet tulleen hyväksikäytetyiksi. *Graziella* ja *Embla* valehtelivat pelkästään saadakseen tovereidensa huomion osakseen kertomalla 'salaisesta elämästään', eikä heille tullut mieleenkään, että he saattaisivat aiheuttaa vahinkoa valheillaan. *Ingalisa* puolestaan oli täynnä patoutunutta vihaa isäänsä kohtaan, ja sekä hän että *Wendela* pyrkivät hyötymään hyväksikäyttöväitteistään. *Violet* toimi äitinsä agitoimana ja kuului fundamentalistiseen uskontokuntaan. *Betsy* ja *Rachel* olivat olleet muistonpalautusterapiassa. Betsyn agitaattorina toimi kouluterveydenhoitaja, joka vakaasti uskoi että tyttöä oli hyväksikäytetty. *Erna* ei ollut koskaan ollut mentaalisesti täysin terve ja hänkin joutui hyväksikäyttöön uskovien mm. Rädä Barnetin painostuksen kohteeksi.

Prof. Undeutsch toteaa, että valehtelua on kahta tyyppiä a) suodatus, jolloin henkilö kertoo vain osan tapahtumista ja b) vääristely, jolloin koko tarina tai osa sitä on fabrikoitu. Scharnberg toteaa että valheet uskotaan, koska on helppo luoda sellainen kuvaus, joka ei ole autenttinen, mutta saattaisi olla (tarkemmin liite 3).

Lasten tietämys seksuaalisuudesta

Nykylasten ja -nuorten tiedot seksuaalisuudesta ovat varsin laajat. 4-5-vuotiaille on kuvakirjoja, joissa selvitetään ihmisen anatomia ja yhdynnän yksityiskohdat. Ei ole poikkeuksellista, että 7-vuotias raportoi vanhemmilleen, kuka 'Kauniissa ja Rohkeissa' on milloinkin 'nainut' kenenkin kanssa. Lapsille selviävät varsin varhain myös homoseksuaalisten suhteiden yksityiskohdat. Jopa päiväkotilapset käyttävät 'homo' -nimikettä haukkumasanana. Pornomateriaalia on varsin laajasti saatavilla ja myös nähtävissä julkisillakin paikoilla.

Kartoituksia lasten ikätason mukaisista tiedoista ei ole kuitenkaan tehty, joten ei ole edes keskimääräistä selvyyttä siitä, mitä kaikkea eri ikäiset todellisuudessa tietävät. Varmaa kuitenkin on, että valtaosa murrosikäisistä on monipuolisesti selvillä aikuisten seksuaalisesta käyttäytymisestä sen yksityiskohtia myöden yhtäältä kouluopetuksen, mutta myös kaveripiirissä jaettujen tietojen, sekä pornolehtien ja -videoiden kautta.

Miten arvioida lapsen seksuaalisen hyväksikäytön vahingollisuutta?

Selvää on, ettei yksikään lapsi saisi joutua minkäänlaisen väärin teon kohteeksi, ei psyykkisen eikä fyysisen. Näin kuitenkin joskus käy, jolloin voidaan käydä oikeutta myös siitä, millainen vahinko lapselle on aiheutunut. Kuten edellä on käynyt ilmi, kaikki lapset eivät oireile seksuaalisen hyväksikäytön seuraamuksena millään tavoin.

Todennäköisesti tällöin ympärillä olleet aikuiset ovat suhtautuneet tilanteeseen hysterisoitumatta sen seksuaalisesta luonteesta, vaan ovat suhtautuneet asiaan samalla tavoin kuin, jos lapselle olisi tapahtunut mikä tahansa muu trauma, vammautuminen, läheisen

menetys tms. Näissä tilanteissa vanhemmat pyrkivät rauhoittamaan ja lohduttamaan lasta, eivätkä itse ilmaise ahdistusta saati pelkoa tai uskomusta siihen, ettei lapsi toipuisi, vaan kyseessä olisivat elinikäiset traumat.

USA:laiset tutkijat Wakefield ja Underwager ovat pohtineet hyväksikäyttöön liittyviä korvauksia ja muistonpalautumia seuraavasti:

'Seksuaalista hyväksikäyttöä koskevissa korvauskanteissa hyväksikäyttö saatetaan myöntää, mutta riitaa käydään siitä, miten paljon hyväksikäyttö on vahingoittanut kantajaa. Joskus hyväksikäyttö myönnetään, mutta tungettelen ja laajuudesta riidellään. Sen vuoksi tulisi kiinnittää arvioinnissaan huomiota seuraaviin kysymyksiin:

1. Millaisia ovat kantajan persoonalliset ominaispiirteet ja tämänhetkinen psykologinen toiminta?
2. Mikä on tunneperäisten ongelmien todennäköinen syy?
3. Mikä on todennäköisyys, että tapaus tapahtui niin kuin on väitetty?
4. Mitä vaihtoehtoisia selityksiä kantajan lausunnoille on?
5. Milloin kantaja tajusi, että häntä on käytetty seksuaalisesti hyväksi (muistonpalautumissa, kun on kyse aikuisista)?

Kantajan asiantuntija tekee perusvirheen jos hän väittää, että seksuaalinen hyväksikäyttö väistämättä aiheuttaa vakavia ja pitkäaikaisia psyykkisiä ongelmia. Lapsilla, joita on mahdollisesti vain hyväilty, diagnosoidaan post-traumaattinen stressihäiriö, joten he tarvitsevat terapiaa vuosiksi eteenpäin. Kaikilla hyväksikäytetyillä ei ilmene myöhemmin ongelmia. Finkelhor (1990) kirjoittaa: *'Melkein kaikissa seksuaalisen hyväksikäytön vaikutusten tutkimuksissa on löytynyt huomattavan paljon uhreja, joilla on ollut vähän tai ei lainkaan oireita.'*

Parker ja Parker (1991) huomauttavat: *'On kaikkea muuta kuin selvää, onko hyväksikäyttö sinänsä merkittävä syy myöhempään sopeutumattomuuteen.'* Berliner ja Conte (1993) toteavat: *'Vaikka monissa hyväksikäyttötapauksissa saattaa esiintyä yhteisiä psykologisia piirteitä, ei ole todistettu väitettä, että ne esiintyisivät kaikissa tai edes suurimmassa osassa tapauksia.'*

Kouluarvosanojen lisäksi kaikki lääkäri- ja terveystiedot ja koulun tiedot tulisi tutkia huolellisesti. Koulun papereissa saattaa olla tietoja käytösongelmista, terveydestä tai konsultaatioista. Ne auttavat määrittämään mahdolliset ongelmat ennen hyväksikäyttöä. Aikuisilla taas saattaa olla MMPI tai muita arviointia väitettyä hyväksikäyttöä edeltäviltä ajoilta.

Eräässä muistonpalautumistapauksessa nuori mies väitti, että hän alkoi lihoa huomattavasti viidennellä luokalla - hyväksikäytön tapahtumavuonna - ja muuttui onnellisesta ja normaalista pojasta lihavaksi ja onnettomaksi lapseksi, joka pysyi surkimuksena koulun loppuun asti. Kuitenkin hänen terveystietojensa ja koulupapereissaan oli merkintöjä hänen painostaan eri ikäisenä, ja pystyimme seuraamaan sen kehitystä varhaislapsuudesta lukion loppuun asti, ja osoittamaan vääräksi hänen väitteensä painon äkillisestä noususta viidennellä luokalla.

On äärimmäisen vaikea osoittaa suoraa syy-yhteyttä rikoksesta syytetyn henkilön ja kantajan oireiden välillä. Joskin joillakin lapsuudenaikaisen seksuaalisen hyväksikäytön

uhreilla ilmoitetaan olevan monia oireita, esimerkiksi masennusta, ahdistusta, huonoa itsetuntoa, epäluuloa, sosiaalista eristäytyneisyyttä, seksuaalisia toimintahäiriöitä, syömishäiriöitä ja vaikeuksia kiinteissä ihmissuhteissa, nämä ongelmat eivät liity pelkästään hyväksikäytön tapaushistoriaan. Tällaisen käyttäytymisen taustalla on runsaasti muita syy-seurausketjuja kuin hyväksikäyttö. Ne käyttäytymistavat, joita usein tuodaan esiin osoittamaan, että hyväksikäyttö on tapahtunut, ovat epäspesifejä stressireaktioita, joita saattaa ilmetä missä tahansa stressaavissa kokemuksissa.

Beitchman kumppaneineen (1991) päätelee lasten lyhytaikaisen hyväksikäytön vaikutuksia käsittelevässä katsauksessaan, että lukuun ottamatta seksuaalisoitunutta käyttäytymistä valtaosa kirjallisuudessa mainituista lyhytaikaisista vaikutuksista ovat ongelmia, jotka edustavat lasten kliinistä otosta yleisesti. Kaksi tuoretta katsausta pitkäaikaisista vaikutuksista tulee samoihin johtopäätöksiin.

Beitchman kumppaneineen (1992) sekä Pope ja Hudson (1992) toteavat, että empiirisen tutkimuksen on vielä näytettävä toteen yhteys seksuaalisen hyväksikäytön ja niiden häiriöiden välillä, joiden usein väitetään johtuvan lapsuuden seksuaalisesta hyväksikäytöstä. On otettava huomioon, että todellinen seksuaalinen hyväksikäyttö aiheuttaa yleensä vakavampia seuraamuksia. Trauma näyttää olevan suurempi, jos tekijä on isä tai isäpuoli, jos on käytetty uhkailua, pakottamista tai väkivaltaa ja jos hyväksikäyttö on tapahtunut fyysisesti hyökkäävästi (Beitchman et al., 1991, 1992; Finkelhor & Browne, 1986; Finkelhor, 1990).

Tärkeänä seksuaaliseen hyväksikäyttöön liittyvänä tekijänä pidetään perheen toimintahäiriöitä. Ne harvat tutkimukset, joissa on vakioitu perhetekijät, osoittavat, että on äärimmäisen vaikeata erottaa hyväksikäytön vaikutuksia perheen toimintahäiriöiden vaikutuksista. Hyväksikäyttö perheen sisällä ja sen ulkopuolella liittyy läheisesti toimintahäiriöisiin ja patologiaan perheisiin (Alexander & Lupfer, 1987; Beitchman et al., 1991; Harter, Alexander & Neimeyer, 1988; Hoagwood & Stewart, 1989; Hulse, Sexton, Harter & Nash, 1989).

Esimerkiksi Hulse kumppaneineen (1989) totesi, että vaikka lapsena seksuaalisesti hyväksikäytetyillä naisilla näkyy MMPI:ssä enemmän patologisia piirteitä kuin ei-hyväksikäytetyillä naisilla, erot vähenevät suuresti tai jopa häviävät, kun lapsuusajan perhetekijät otetaan huomioon (perheen kaoottisuus, ristiriitaisuus tai kieroutuneisuus). Siksi lapsena hyväksikäytetyssä aikuisessa todetut patologiset piirteet voivat olla pikemminkin seurausta patologisesta kotiympäristöstä kuin seksuaalisesta hyväksikäytöstä.

Harter et al. (1988) raportoivat, että perhetekijät ja sosiaalinen eristäytyminen ennustivat paremmin sosiaalisia sopeutumisvaikeuksia kuin hyväksikäyttö itsessään. Kun perhetekijät vakioitiin, hyväksikäyttö ei liittynyt sosiaaliseen sopeutumiseen. Siksi perhetekijät on tarkoin tutkittava ja otettava huomioon. Toinen huomioon otettava seikka on se, että monet persoonallisuuden piirteet periytyvät herkästi (Lykken, McGue, Tellegen & Bouchard, 1992; Tesser, 1993).

Minnesotan yliopiston kaksostutkimukset ovat tuottaneet vankkaa todistusaineistoa siitä, että geenit vaikuttavat suuresti persoonallisuuteen. Se on syytä ottaa huomioon, kun tehdään johtopäätöksiä tunne-elämän ongelmien syistä. On epätodennäköistä, että kantajan kaikki tunne-elämän ongelmat ja häiriöt johtuvat yhdestä syystä. Väite suorasta, tietystä ja yhdestä ainoasta syystä mihin tahansa ihmisten käyttäytymiseen ylittää reippaasti tieteellisen

psykologian tuottaman todistusaineiston (Einhorn & Hogarth, 1982; Faust, 1989; Gambrill, 1990; Meehl, 1977).

Eräissä esimerkissä kantaja, estoinen ja masentunut mies, joka eli epätydyttävässä avioliitossa, haastoi oikeuteen nuoruudenseurakuntansa kirkkoherran. Hän kuvaili kolmea tilannetta. Ensimmäinen tapahtui kirkkoherran autossa, kun kantaja oli ollut 13 tai 14-vuotias. Kirkkoherra oli laittanut kätensä pojan reidelle ja kysynyt oliko poika ympärileikattu. Hän oli hieronut pojan säärtä, mutta ei ollut yrittänyt koskettaa sukupuolielimiä.

Toisella kerralla kirkkoherra oli taas hieronut pojan säärtä, mutta ei ollut koskenut sukupuolielimiin. Mies ei muista mistä he keskustelivat, mutta muistaa, olleensa peloissaan ja hämmentynyt. Kolmas tapahtuma sattui seurakunnan kesäleirillä. Kirkkoherra vei pojan tyhjään mökkiin, kosketti pojan genitaalialuetta vaatteiden päältä ja kysyi häneltä, leikkikö hän koskaan itsensä kanssa. Kantaja muisti pelästyneensä ja järkyttyneensä kokemusta, jota hän kuvasi kummalliseksi.

Näistä kolmesta tapahtumasta huolimatta mies oli jälkeenpäinkin pitänyt yhteyttä kirkkoherraan, koska tämä oli avulias ja luja ja hän itse oli ujo poika, jolla oli vähän itseluottamusta. Hän ei syyttänyt nykyisistä ongelmistaan tätä suhdetta ennen kuin kuuli, että kirkkoherra oli haastettu oikeuteen, jolloin hänkin päätti haastaa. Hänen asianajajansa lähetti hänet tutkimuksiin, joiden yhteydessä hänelle kerrottiin, että seksuaalinen hyväksikäyttö oli syynä hänen ongelmiinsa.

Kantajan psykologi päätteli: *'On täysin selvää, että kirkkoherran toimilla on ollut tungetteleva, traumatisoiva ja pitkäaikainen vaikutus kantajaan'*, ja että kantajan tämän hetkinen kärsimys oli *'melkein suora seuraus kirkkoherran toiminnasta'*. Hän diagnosoii miehen kärsivän post-traumaattisesta stressihäiriöstä. Lapsuuden seksuaalisen hyväksikäytön vaikutuksista ei ole sellaista empiiristä tietoa, joka oikeuttaisi tällaiseen johtopäätökseen. Kun väitetään että hyväksikäyttö oli syytä kantajan kaikkiin tämän hetken ongelmiin, mennään reippaasti yli rajan, jossa voi vastuullisesti väittää jotain.

Diagnosi post-traumaattinen stressihäiriö on täysin epäasiallinen. Kantajan kuvailemat tapahtumat, hänen silloiset reaktionsa ja nykyiset oireensa eivät sovi tähän diagnoosiin. Miehen taustassa oli monia muitakin, esimerkiksi julma alkoholisoitunut isä, vanhempien avioero, ankara isäpuoli, jonka kanssa hänellä oli ristiriitainen suhde, pienikokoisuus, myöhäinen kypsyminen ja hyväksikäyttöä edeltäneet kouluvaikeudet. Psykologi väitti, että kantajan kaikki vaikeudet johtuivat hyväksikäytöstä. Valitettavasti tämä ei ole epätavallinen esimerkki.

Miehellä oli vaikeita psyykkisiä ongelmia, eikä ole todisteita siitä, tekeytyikö hän testilanteessa sairaaksi. Mutta olemme arvioineet useita kantajia, joiden suhteen todisteet ovat vahvasti puhuneet sairaaksi tekeytymisen puolesta. Sairaaksi tekeytymistä ei voi tyydyttävästi paljastaa kliinisissä haastatteluisissa, mutta jotkut objektiiviset testit, etenkin MMPI-2:n F-K-indeksi antaa hyödyllistä tietoa.

Kalifornian psykologinen inventaario (California Psychological Inventory) ja myös Millonin kliininen moniakselinen inventaario-II (Millon Clinical Multiaxial Inventory-II) osoittavat, milloin vastaukset ovat teeskenneltyjä tai liioiteltuja. Näiden testien todelliset profiilit tulisi tutkia silloin, kun arvion tehnyttä psykologia kuullaan.'

Muistonpalautumat

Wakefield ja Underwager esittävät havaintojaan muistonpalautumista: 'Esitämme muutamia huomioita seksuaalisen hyväksikäytön syytöksistä 'muistonpalautumisen' yhteydessä (ks. myös Wakefield & Underwager, 1992, 1994b). Muistojen palautumistapauksissa (recovered memories) asianomainen ei muista mitään monen vuoden ajalta, koska hyväksikäyttö oli täydellisesti 'tukahdutettua' kunnes - tavallisesti terapeutin avulla - se 'palauteetaan mieleen'. Tapaukset voivat johtaa oikeudenkäynteihin, ja niitä on käsitelty myös rikostapauksina. Monissa osavaltioissa siviilikanteiden vanhenemisaikaa on pidennetty useita vuosia, kun hyväksikäyttö onmuistunut mieleen ja/tai kun ei aiemmin ollut tiedostettu, että hyväksikäyttö on tuottanut vahinkoa.

On ymmärrettävä väitteiden tieteellistä perustaa, ja muistonpalautumisissa usein käytettäviä terapeuttisia menetelmiä. Alueeseen erikoistuneet terapeutit väittävät, että trauman ominaispiirteitä ovat muistivajaukset, amnesia ja muistin pirstoutuminen. Usein väitetään, että lukuisia naisia on hyväksikäytetty, mutta jopa puolet inestistä selviytyneistä ei muista hyväksikäyttöä.

Monet uskovat, että heitä on autettava palauttamaan muistojaan, jotta he voivat parantua. He palauttavat muistoja tunkeilevilla ja epäpätevillä menetelmillä, joihin liittyy suoria kysymyksiä, hypnoosia, kirjojen lukemista, osallistumista selviytymisryhmiin, ikätaantumien tuottamista, unien tulkintaa ja monia muita epäortodoksisia menetelmiä. Näiden 'tukahdutettujen' tai 'pirstottujen' muistojen uskotaan eroavan tavallisesta unohtamisesta ja siitä, että on yksinkertaisesti ajattelematta jotain epämiellyttävää mutta ei erityisen traumaattista asiaa. Kukaan psykologi ei kiistä sitä, että moni tapahtuma unohtuu ja voi palata mieleen vuosia myöhemmin.

Myös lasten amnesia on sitä, että useimpien ihmisten varhaisimmat muistot eivät ulotu kolmen tai neljän ikävuoden taakse (Fivush & Hamond, 1990; Howe & Courage, 1993; Loftus, 1993; Nelson, 1993). Mutta muistonpalautusterapiassa lähdetään olettamuksesta, että hyväksikäyttö on tukahdutettu tai pirstottu, koska se on liian traumaattinen muistettavaksi. Muistonpalautusterapeutit tukevat olettamuksiaan sellaisilla käsitteillä kuin tukahduttaminen, pirstominen, traumaattinen amnesia, ruumiinmuisti ja monipersoonallisuushäiriö (multiple personality disorder). Kuitenkaan tavalle käyttää näitä käsitteitä ei ole tieteellistä perustetta. Liioin ei ole todistusaineistoa siitä, että lapset yleisesti kokisivat traumaattista seksuaalista hyväksikäyttöä, mutta aikuisina heillä ei ole tietoisia muistikuvia siitä ennen kuin näissä asioissa 'taitava' terapeutti paljastaa sen.

Tukahduttamista ei ole hyväksytty tiedeyhteisössä lukuun ottamatta analyttisesti suuntautuvia terapeutteja, jotka perustavat uskonsa anekdoottimaisiin raportteihin ja kliinisiin tapausselostuksiin. Traumaattista amnesiaa voi aiheutua jostakin yksittäisestä tapahtumasta, kuten raiskauksesta, mutta ei ole perusteita väitteelle, että on tavallista unohtaa täysin jatkuva seksuaalinen hyväksikäyttö. Ei ole todisteita siitä, että tällaiset tapahtumat tukahdutetaan täydellisesti moneksi vuodeksi ja palautetaan vuosien päästä tarkasti mieleen.'

*PERSPECTIVES vol. 4/March 2003 NAUTRE REVIEWS / NEUROSCIENCE
Science and Society*

Elisabeth Loftus:

(Loftus on Kalifornian yliopiston psykologian ja Washingtonin yliopiston sekä psykologian että lakitieteen professori)

Muuttuvat muistomme: juridisia ja käytännöllisiä ehdotuksia

Muistin mukautuvuus on tullut enenevässä määrin selväksi. Monet seikat saavat muistikuvat muuttumaan, tai kokonaan uusia voidaan tuottaa. Mahdollisia tekijöitä ovat meidän mielikuvituksemme, johdattelevat kysymykset tai muiden muistelujen kuuleminen. Tieto siitä, että emme voi luottaa muistoihin, ovatpa ne sitten kuinka vakuuttavia tahansa, pakottaa meidät arvioimaan sellaisten tuomioiden oikeellisuutta, jotka perustuvat pääosin uhrien tai silminnäkijöiden todistuksiin. Muistia koskevan tieteellistä tietoa tulisi käyttää apuna oikeusjärjestelmässä, kun navigoidaan tällä miinakentällä.

Muistot ovat kultaa. Ne luovat identiteettimme ja yhteisen menneisyyden, joka sitoo meidät ystäviimme ja sukuumme. Ne ovat paikallaan kivijalkana, jolle voit astua. Ne ovat ja pysyvät paikallaan, kuten ovat aina pysyneet.

Mutta muistot eivät ole paikallaan pysyviä. Arkikokemus kertoo, että ne voivat hävitä, mutta ne voivat myös dramaattisella tavalla muuttua tai jopa syntyä. Virheelliset muistot voivat joskus olla yhtä vakuuttavia ja todellisia kuin todenperäiset muisto. Tässä artikkelissa kuvaan sitä, miten muistoja voidaan uudelleen muotoilla, sekä niiden vaikutuksesta juridiseen systeemiin. Jos emme voi luottaa omaan muistiimme, miten voimme tietää, että uhrin tai silminnäkijän muistikuvat ovat todenperäisiä?

Merkittävät muistot

Meillä kaikilla on kokemusta väliaikaisista muistamisen ongelmista. 'En muista oikeaa termiä', sanoo kollega cocktail-kutsuilla. 'Johtuukohan se vanhuudesta?!', johon vastaan: 'Kykenetkö muistamaan sen myöhemmin?', ja vastaus tavallisesti on 'Kyllä', osoittaen, että informaatio ei ollut kadoksissa, vaan väliaikaisesti tavoittamattomissa. Palauttamisen ongelmat ovat tavallisia.

Myös uusien tietojen varastointiin liittyy ongelmia, tavallisesti siksi, että kyseinen henkilö ei ole keskittynyt. Joidenkin on kuitenkin mahdotonta varastoida uutta tietoa, vaikka he olisivatkin tarkkaavaisia ja voisivat useamman kerran toistaa uuden tiedon useamman tunnin jälkeen, se vain on kadonnut. Sellaiset henkilöt, kuten Alzheimer -potilaat eivät ehkä edes valita siitä, että ovat menettäneet muistinsa, koska he eivät havaitse, että mitään puuttuu (1).

On vieläkin salakavalampaa, että muistot saattavat sekoittaa kun yritetään muistella jotakin. Saattaa olla, että liität tarinan johonkin ystävään, mutta huomaamattasi liität mukaan virheellisiä yksityiskohtia. Myöhemmin kun yrität palauttaa tapahtumat saatat törmätä tilanteeseen, jossa sotkit mielikuvat, sen sijaan, että tunnistaisit aidon muistikuvan. Muistot ovat mukautuvia. Ne eivät ole, kuten yleisesti uskotaan, kuin näyttelyhyllylle asetettuja museoesineitä. Muistot ovat, kuten urugualainen kirjailija Eduardo Galeno on sanonut 'päivittäin syntyviä, menneisyydestä pulppuavia ja sitä haastavia' (2).

Usein sekoittuneilla muistoilla ei ole juurikaan merkitystä. Mutta jos olet rikoksen silminnäkijä, sinun sekoittuneet muistikuvasi saattavat johtaa jonkun ihmisen vankilatuomioon. Kuitenkin epäröinnin sijaan, saatat olla täysin varma muistikuviesi totuudenmukaisuudesta. USA:n oikeuslaitoksen historia, kuten muidenkin maiden, on täynnänsä vääriä tuomioita, jotka on tehty virheellisten muistikuvien perusteella (3). Huff arvioi vähän aikaa sitten (4), että noin 7.500 ihmistä, jotka oli pidätetty vakavista rikoksista USA:ssa vuonna 1999, tuomittiin virheellisesti. Hän huomauttaa, että määrä on huomattavasti alempi maissa kuten Englannissa, Kanadassa, Australiassa, Uudessa-Seelannissa ja muissakin maissa, etenkin sellaisissa, joissa käytetään uudelleenarviota mahdollisen virheellisen tuomion käsittelyssä.

Reonald Cotton, Pohjois-Carolinalainen vanki, joka tuomittiin 1986 22-vuotiaan college-opiskelija Jennifer Thompsonin raiskauksesta, antaa tällaisille tapauksille kasvot. Thompson vannoi todistaja-aitiossa käsi raamatulla kertovansa totuuden. Hänen todistuksensa perusteella Cotton sai elinkautisen. Sittemmin DNA-testi, joka otettiin käyttöön 11 vuotta sen jälkeen kun Cotton vangittiin, osoitti hänet syyttömäksi. Toinen mies, Bobby Poole tunnusti syyllistyneensä kyseiseen rikokseen (3).

Virheellinen muistaminen ei tarkoita vain sitä, että nimetään väärä henkilö. Muistin ongelmat olivat ilmeisiä myös sala-ampujien iskussa, jossa kuoli 10 ihmistä Washington DC:ssä vuonna 2002 (ks. esim. ref. 5). Todistajat muistivat nähneensä valkoisen kuormatun pakettiauton pakenevan monilta rikospaikoilta. Vaikuttaa siltä, että valkoinen ajoneuvo on saattanut olla lähistöllä ensimmäisissä ampumakohtauksissa, ja tämä median toistama tieto vääristi myöhempien tapausten todistajien muistia siten, että he helpommin muistivat valkoisen ajoneuvon. Kiinni otettaessa ampuja ajoi sinistä autoa. Olemme tässä ehkä todistamassa kansalliseksi laajentunutta muistitietojen vääristymää.

Todistajat voivat olla väärässä monista syistä. Olennaisin on se, että he saavat tietoa muista lähteistä; he yhdistelevät monista eri kokemuksistaan saamiaan muistojen palasia. Lisääntyvä tutkimustieto osoittaa, että muistaminen on pikemminkin kokemusten syntetisoinnista kuin videonauhan kelaamista. Kolme vuosikymmentä sitten esiteltiin metodi, jolla muistin vääristymiä voidaan arvioida. Siinä koehenkilöt katselivat onnettomuudesta luotua simulointia. Myöhemmin heille annettiin virheellistä tietoa tapauksen yksityiskohdista ja tapahtumista, kuten esimerkiksi sellainen virheellinen detajji, että miehellä oli pikemminkin kihara kuin suora tukka. Monet koehenkilöistä väittivät nähneensä kiharatukkaisten miehen (7). Tällaiset kokeet osoittavat, miten johdattelevat kysymykset tai muunlaiset virheelliset tiedot voivat vääristää todistajien muistikuvia heidän äskettäin näkemistään tapahtumista (8).

Viime vuosikymmenellä haasteet ovat lisääntyneet. Uusimmat tutkimukset osoittivat, että voit tehdä paljon enemmän kuin muuttaa jonkun henkilön muistikuvia sieltä täältä. Voit

todellakin saada ihmisen muistamaan sellaisia lapsuuden tapahtumia, joita todellisuudessa ei ole koskaan tapahtunut. Esimerkkejä on pitkään kestäneestä ostoskeskukseen eksymisestä, jolloin vartija tuli pelastamaan, tai että on pelastunut villieläinten hyökkäyksestä (9-12). Miten tämä on mahdollista?

Tutkimuksissamme me olemme pyytäneet perheenjäseniä vakuuttamaan toista siitä, että väitetty tapahtuma on tapahtunut. Tämä menetelmä on johtanut siihen, että neljännes koekaanistamme on uskonut eksyneensä ostoskeskukseen pitkäksi ajaksi, ja että heidät lopulta pelasti vanhempi vartija, joka palautti heidät kotiin.

Toisessa tutkimuksessa pyysimme ihmisiä mukaan mielikuvatyöskentelyyn. Pyysimme ihmisiä kuvittelemaan, että he lapsina kompastuivat ja rikkoivat ikkunan kädellään. Myöhemmin monet heitä vakuuttuivat, että tällainen tapaus oli totta. Muissa tutkimuksissa rohkaisimme ihmisiä lukemaan tarinoita ja todistajakertomuksia demonisesta manaamisesta, ja jopa tällainen lisäsi uskoa siihen, että näin epätodennäköinen tilanne olisi tapahtunut heille itselleen.

Muistojen vääristymää koskevan tutkimuksen yhteydessä joutuu toistuvasti kysymään, olisivatko tällaisen manipuloinnin jälkeen tuotetut kertomukset tapahtumista voineet olla tosia. Ehkä henkilö rikkoi ikkunan, mutta oli unohtanut sen - mielikuvatyöskentely oli saattanut palauttaa tämän muiston, pikemmin kuin että olisi luotu uusi muistikuva. Osoittaakseen, että vääriä muistikuvia voidaan luoda suggestiivisilla tekniikoilla tutkijat ovat yrittäneet istuttaa sellaisia muistoja, jotka ovat erittäin kyseenalaisia tai mahdottomia. Esimerkiksi yksi opiskelijaryhmä pyysi ihmisiä arvioimaan mainosta. Heille esitettiin väärennös Disneylandin mainoksesta, miten siellä tavataan ja kätellään Väiski Vemmelsäärtä. Myöhemmin 16%:a koehenkilöistä muisti tavanneensa ja kätelleensä Väiski Vemmelsäärtä (13). Seurantatutkimuksessa, jonka teki laitoksellani Grinley, lukuisat väärennetyt Väiski Vemmelsääri -esitykset osoittivat, että 25-35%:a koehenkilöistä väittivät tavanneensa Väiskin (14). Tämän lisäksi kun koehenkilöiltä uudelleen kysyttiin yksityiskohtaista kuvausta siitä, mitä he muistivat tapaamisestaan Väiskin kanssa, 62%:a muisti kätelleensä ja 46%:a muisti halanneensa. Jotkut muistivat koskettaneensa korviin ja turkkiin. Yksi muisti tämän pidelleen porkkanaa. Tilanteet, joita mainoksessa kuvattiin eivät olleet tosia, koska Väiski on kotoisin Warner Bros.:ilta, eikä ole Disney-hahmo.

Viekkain ja toimivin tekniikka epäluotettavien, väärin muistojen istuttamiseen ovat väärennetyt valokuvat

Muita 'mahdottomia' muistoja on äskettäin istutettu brittiläisissä tutkimuksissa (15). Väärä tapahtuma oli 'hoitaja otti ihonäytteen pikkusormestani'. Potilasasiakirjoista selvitettiin, että tällaista lääketieteellistä toimenpidettä ei ollut tehty. Ohjatuilla mielikuvilla monet koehenkilöt päätyivät varmistamaan tällaisen tapahtuneen heidän lapsuudessaan. Monet lisäksi varmistivat kertomuksensa huomattavalla määrällä yksityiskohtia, kuten 'Siellä oli sairaanhoitaja ja paikka haisi kamalalta'.

Viekkain ja toimivin tekniikka epäluotettavien, väärin muistojen istuttamiseen ovat valokuvaväärennökset (16). Koehenkilöille näytettiin väärennetty kuva kuuma-ilmapallorekistä. Se oli muokattu aidosta kuvasta, johon oli ympätty henkilö ja hänen perheenjäse-

nensä. Perheenjäsenet varmistivat, että vastaavaa tilannetta ei ollut koskaan ollut. Koehenkilöille näytettiin kuva ja heitä pyydettiin kertomaan 'kaikki mitä he muistavat jättämättä pois mitään, vaikka se tuntuisi kuinka triviaalilta'. Tämän jälkeen tehtiin vielä kaksi haastattelua, ja haastattelusarjan lopussa 50%:a haastatelluista muisti osittain tai selvästi epätoden kuuma-ilmapalloretken. Jotkut koristelivat kertomuksensa sanallisilla yksityiskohdilla tällaisesta retkestä, jota ei koskaan tapahtunut. Yksi koehenkilö sanoi: 'Olen aika varma, että se tapahtui 6. luokalla, täällä paikallisessa koulussa. Olen melko varma että valokuvan otti äiti joka jäi maihin'.

Nämä ja monet muut samanlaiset tutkimukset osoittavat, että ihmiset voivat luoda uskomuksia ja muistoja tapahtumista, joita ehdottomasti ei ole heille koskaan tapahtunut. He voivat tehdä niin, kun heille syötetään vahvoja suggestioita, kuten 'perheesi kertoi minulle näistä tapahtumista' tai 'katso tätä lapsuutesi valokuvaa'. He voivat kehittää muistikuvan, jos heitä pyydetään kuvittelemaan kyseistä kokemusta. Omaelämäkertomuksellisia muutoksia voidaan tuottaa varsin nopeasti.

On tehty yrityksiä erottaa väärät muistot aidoista, ja välillä on löydetty tilastollinen ero kertomuksen luotettavuudessa, elävyydessä ja kuvauksen yksityiskohdissa (17), tai lateraalisisissa aivotoinnoissa (18-19). Esimerkiksi kummailmapallo-tutkimuksessa todelliset muistot ilmaistiin paljon suuremmalla varmuudella kuin väärät. Useimmissa tutkimuksissa erot tosien ja väriiden muistojen välillä saadaan esiin vain, kun verrataan suuria joukkoja toisia ja väriä muistoja. Nämä erot ovat liian pieniä ollakseen käyttökelpoisia yksittäisen elämäkertatiedon luokittelamiseen vääräksi tai oikeaksi. Psykologia tieteenä ei ole vielä kehittänyt luotettavaa tapaa luokitella muistoja tosiksi tai epätosiksi. Tämän lisäksi on pidettävä mielessä, että paljon väriä muistoja on kerrottu erittäin luotettavalla tavalla.

Ohjeita kanssaihmisille

Sillä välin kun tutkijat jatkavat työtään tutkiakseen väriä muistoja, on kuitenkin paljon sellaista, mistä voi ottaa oppia. Se tosiasia, että uhrien ja todistajien muistikuvat voivat olla väriä tai epätarkkoja, vaikka he itse uskovat ne tosiksi, on varteenotettava seikka sekä juridiselle järjestelmälle että niille, jotka avustavat ja tarjoavat rikosten uhreja.

Jotkut psykoterapeutit käyttävät suggestiivisia tekniikoita (kuten 'et muista seksuaalista hyväksikäyttöä, mutta sinulla on sellaiset oireet, joten kuvitellaanpa, kuka voisi olla se joka niin teki'). Tämä voi johtaa potilaiden väriin uskomuksiin ja muistoihin, johtuen merkittäviin vaurioihin sekä asiakkaille että niille, joita syytetään.

Illionaisilaisessa tapauksessa Patricia Burgus syytti psykiatri Bennett Braunia siitä, että tämä oli käyttänyt häneen hypnoosia ja lääkkeitä. Hän loi 300 sivupersonallisuutta ja vakuuttui siitä, että oli syönyt ihmisestä valmistettuja liha-aterioita, ja oli satanistisen kultin ylipapitar (20). Joidenkin arvioiden mukaan tuhansille ihmisille on tuotettu vaikeuksia samanlaisilla, hyvää tarkoittavilla 'parannuskeinoilla', jotka johtavat pahempiin seuraamuksiin kuin alkuperäinen tauti koskaan (21).

Poliisin suggestiiviset kuulustelut voivat johtaa siihen, että todistajat kehittävät virheelisiä muistoja, myös sellaisia, jotka ovat yksityiskohtaisia ja luotettavasti kerrottuja. Sadat ihmiset ovat joutuneet kärsimään virheistä, jotka todistajat ovat tehneet, ja jotka olisi voitu välttää (22-23). Tietenkin jo ennen kuin poliisi saapuu tapahtumapaikalle todistajat puhuvat

toistensa kanssa ja ristiin meneviä vääristymiä voi aiheutua pelkästään tästä. Todistin henkilökohtaisesti tällaisesti kun satuin menemään Massachusettsissa kauppaan pian sen jälkeen, kun siellä oli tapahtunut ryöstö, mutta ennen kuin poliisi tuli paikalle. Välittömästi tapahtuman jälkeen asiakkaat ja henkilökunta loivat yhteisiä käsityksiä, tuottaen polttoainetta toistensa ajatuksille. Tämä on syy, jonka vuoksi Washingtonin ampumis-attentaatissa vuonna 2002 poliisi neuvoi yleisöä, joka mahdollisesti joutuisi todistamaan seuraavaa hyökkäystä, kirjoittamaan ylös sen mitä he näkivät välittömässä tilanteessa, vaikkapa kirjoittamalla kädellä ilmaan, jos ei ollut kynää ja paperia. Sinänsä hyvä neuvo, mutta suosittelen kuitenkin kirjoittamista, koska on parasta kirjoittaa ylös kaikki havainnot, joita voi muistaa ennen kuulusteluja tai muiden kanssa puhumista. Tällainen menettely vahvistaa muistamista ja ainakin jossain määrin suojelee muistin vääristymiltä (24).

Monesti sanotaan, että joku määrä vääriä syytöksiä kuuluu tehtävän luonteeseen. Mutta hintaan kuuluu myös se että mahdolliset hyväksikäyttäjät voivat jatkaa rikoksiaan, tai että tavalliset veronmaksajat kustantavat huomattavia summia, kun väärät syytökset tulevat ilmi. Kaikkein ankarimpien väärien syytteiden kohteiksi joutuneet ovat olleet viranomaisia tai organisaatioita, kuitenkin yhdessä viimeaikaisessa, menestyneessä tapauksessa syytteessä oli todistaja, jolla oli vääriä muistoja.

Donna Parmeter, entinen vanginvartija joutui syytteeseen kidnappauksesta, ryöstöstä ja kidutuksesta. Uhri, Peter Kretzu oli tunnistanut hänet. Kaksi maskeilla varustettua ryöstäjää oli sitonut hänet ja peittänyt hänen silmänsä. Vaikka ryöstäjillä oli hiihtohuput Kretzu väitti tunnistaneensa Donnan (silmien ja äänen perusteella) ja hänen miehensä Joseph (hengityksen, naurun, ruumiinrakenteen ja 'kanakeiton' hajun perusteella). Kretzu oli asiastaan 100%:n varma. Donnan maine palautettiin myöhemmin, kun tutkimukset varmistivat hänen alibinsa. Hän oli kuitenkin viettänyt kuukauden vankilassa. Myöhemmin hän nosti kanteen ja voitti 100.000 dollaria oikeudenkäynnissä Kretzua vastaan. Viimeaikoina monet erehdyksen tehneet todistajat ovat pitäneet päänsä, vaikka löytyykin joitain tapauksia, joissa he ovat ilmaisseet nöyrän anteeksipyyntönsä niille, joita he ovat syyttäneet väärin. Saattaisiko olla käymässä niin, että yhä useammat todistajat joutuvat korvamaan virheensä syytetyille?

Suuri osa tutkimuksesta on keskittynyt vääriin tuomioihin, kolikolla on kuitenkin toinenkin rikosoikeudellinen puolensa. Muistin vääristymät voivat johtaa myös siihen, että tekoihin syyllistä ei tuomita, ei siksi että heidän tilallaan tuomittaisiin syytön henkilö, vaan siksi että oikeaan osuvaa todistelua ei oteta todesta. Jos todistaja muistaa väärin joitain yksityiskohtia, tai hänelle kerrotaan että ne ovat vastoin muuta todistelua, hän voi luovuttaa ja olla vähemmän vakuuttava kuin hän voisi, tai jury voi pitää hänen todistustaan epäluotettavana.

Tieteellinen muistintutkimus voisi minimoida tällaisia ongelmia. Psykologisen tieteellisen tutkimuksen (ehkä myös neuropsykologisen tutkimuksen) puolelta voitaisiin edesauttaa sitä, että päätöksentekijät eivät tekisi päätöksiä, jotka perustuvat myytteihin ja väärinkäsityksiin. Tieteellistä tutkimusta voitaisiin jakaa monin tavoin asiaan liittyvien ihmisten kanssa sosiaali- ja terveydenhuollolle suunnatuissa work-shopeissa, poliisin koulutuksessa, lakimiehille ja oikeuden tuomareille suunnatuissa seminaareissa, sekä juridisilla ohjeilla lautamiehille ja asiantuntijatodistajille.

Eräässä esimerkkitapauksessa Jacob Beard Länsi-Virginiasta oli väärin tuomittu kah-

den naisen murhasta, ja hän oli ollut vuosia vankilassa. Hän voitti toisessa oikeuskäsittelyssä. Asiantuntijatodistelu suggestiosta ja vääristä muistikuvista esitettiin, ja se auttoi häntä voittamaan asiansa. Beard nosti myöhemmin siviilikanteen valtiota ja paikallista poliisia vastaan ja sai sittemmin liki 2 miljoonaa dollaria korvauksia (26). Lista muistin toimintaa koskevan koulutuksen tarvitsijoista on vain ehdotus tarvittavista toimenpiteistä. Myös muita lainkäyttöön liittyviä tahoja tulisi olla mukana, erityisesti hyvin vakavissa tapauksissa, joista voi seurata kuolemanrangaistus. Jokin aika sitten kongressissa oli käsittelyssä syyttömien suojelua koskeva laki (Innocence Protection Act). Siinä on kaksi käyttökelpoista elementtiä: DNA-tutkimuksen varmistaminen tuomitulle, sekä pätevien asianajajien valitseminen, jos on kyse kuolemanrangaistustapauksesta. Valistuneemmat asianajajat tuntevat paremmin muistamiseen liittyvät ongelmat sekä sen, miten opastaa oikeuden puheenjohtajia ja jury:n jäseniä näissä ongelmissa. Kongressi pohtii uudelleen tätä lainsäädäntöä vuonna 2003 (ref 27).

American Judicature Society ehdotti perustettavaksi 'Syyttömyys komitean', joka selvittäisi miksi oikeusjärjestelmä on tunnetuissa tapauksissa epäonnistunut ja antanut väärän tuomion. Ajatellaanpa mitä National Transportation Safety Board tekee, jos lehtokone putoaa. Muutama asiantuntija perehtyy jokaiseen turman yksityiskohtaan. Äskettäin ehdotin vastaavaa 'National Memory Safety Boardia', joka keskittyisi erityisesti sellaisiin muistamisen ongelmiin, jotka ovat johtaneet epäoikeudenmukaisiin ratkaisuihin (28). Kaikki hyötyisivät, jos viimeisten vuosikymmenien hullutukset tutkittaisiin vertaamalla niitä tieteelliseen muistintutkimukseen. Se olisi kuitenkin liian myöhäistä Steve Titusin perheelle. Hän kuoli sydänkohtaukseen 35-vuotiaana sen jälkeen, kun hänet virheellisesti tuomittiin raiskauksesta. Se olisi liian myöhäistä lukuisille kuolemantuomiojonossa olleille vangeille, joiden maine on nyttemmin palautettu DNA-todisteilla. Se on liian myöhäistä lukuisille syyttömille, jotka ovat joutuneet oikeuteen satanistisesta hyväksikäytöstä, tai muista epäilyttävästä syyteistä. Mutta se voisi estää meitä etsimästä seuraavaa valkoista ajoneuvoa, jota ei ole olemassakaan, vaan pelkästään jonkun ihmisen ymppäämä väärä muistikuva.

Vielä kertauksena pääkohdat: muisti on paljon erehtyvämpi, kuin mitä monet käsittävät. Muistisysteemimme voidaan kyllästä tärkeitä tapahtumia koskevilla vakuuttavilla, mutta kuvitelluilla muistikuvilla. Nämä mittavat muistivirheet ovat johtaneet epäoikeudenmukaisuuteen, joka olisi voitu välttää tai minimoida. Ehdotan, että kaikki pidämme mielessämme tärkeän totuuden ihmismielestä - siteeraten Galeanoa: muisti syntyy uudelleen joka päivä.

Lähteet:

1. Duke, L. M., Seltzer, B., Seltzer, J. E. & Vasterling, J. J. Cognitive components of deficit awareness in Alzheimer's disease. *Neuropsychology* **16**, 359B369 (2002).
2. Galeano, E. H. translated by Belfrage, C. (with Schafer, M.) in *The Book of Embraces* 124B125 (Norton & Co., New York, 1991).
3. Connors, E., Lundregan, T., Miller, N. & McEwan, T. *Convicted by Juries, Exonerated by Science: Case*

Studies in the Use of DNA Evidence to Establish Innocence After Trial (National Institute of Justice, Alexandria, Virginia, 1996).

4. Huff, C. R. What can we learn from other nations about the problem of wrongful conviction? *Judicature* **86**, 91B97 (2002).
5. Kennedy, H. Beltway sniper notches no. 8. Kills man gassing car in Va., dodges dragnet. *NY Daily News* [online], (cited 12 October 2002), http://www.nydailynews.com/news/crime_file/story/26305p-24892c.html (2002).
6. Schacter, D. L. *Searching for Memory* (Basic Books, New York, 1996).
7. Loftus, E. F. & Greene, E. Warning: even memory for faces may be contagious. *Law Hum. Behav.* **4**, 323B334 (1980).
8. Loftus, E. F. & Hoffman, H. G. Misinformation and memory: the creation of memory. *J. Exp. Psychol. Gen.* **118**, 100B104 (1989).
9. Heaps, C. M. & Nash, M. Comparing recollective experience in true and false autobiographical memories. *J. Exp. Psychol. Learn. Mem. Cogn.* **27**, 920B930 (2001).
10. Loftus, E. F. & Pickrell, J. E. The formation of false memories. *Psychiatr. Ann.* **25**, 720B725 (1995).
11. Loftus, E. F. Creating false memories. *Sci. Am.* **277**, 70B75 (1997).
12. Porter, S., Birt, A., Yuille, J. C. & Lehman, D. R. Negotiating false memories: interviewer and rememberer characteristics relate to memory distortion. *Psychol. Sci.* **11**, 507B510 (2000).
13. Braun, K. A., Ellis, R. E. & Loftus, E. F. Make my memory: how advertising can change our memories of the past. *Psychol. Mark.* **19**, 1B23 (2002).
14. Grinley, M. J. *Effects of Advertising on Semantic and Episodic Memory*. Thesis, Univ. Washington (2002).
15. Mazzoni, G. & Memon, A. Imagination can create false autobiographical memories. *Psychol. Sci.* (in the press).
16. Wade, K. A., Garry, M., Read, J. D. & Lindsay, S. A picture is worth a thousand lies. *Psychon. Bull. Rev.* **9**, 597B603 (2002).
17. Porter, S., Yuille, J. C. & Lehman, D. R. The nature of real, implanted, and fabricated memories for emotional childhood events. *Law Hum. Behav.* **23**, 517B537 (1999).
18. Fabiani, M., Stadler, M. A. & Wessels, P. M. True but not

- false memories produce a sensory signature in human lateralized brain potentials. *J. Cogn. Neurosci.* **12**, 941B949 (2000).
19. Gonsalves, B. & Paller, K. A. Neural events that underlie remembering something that never happened. *Nature Neurosci.* **3**, 1316B1320 (2000).
 20. Bloomberg, D. Bennett Braun case update: trials set for May, July. *Skeptical Inquirer* **23**, 12B13 (1999).
 21. Pendergrast, M. *Victims of Memory* 2nd edn (Upper Access, Hinesburg, Vermont, 1996).
 22. Huff, C. R., Rattner, A. & Sagarin, E. *Convicted but Innocent: Wrongful Conviction and Public Policy* (Sage Publications, Thousand Oaks, California, 1996).
 23. Radelet, M. L. Wrongful convictions of the innocent. *Judicature* **86**, 67B68 (2002).
 24. Loftus, E. F. *Eyewitness Testimony* (Harvard Univ. Press, Cambridge, Massachusetts, 1996).
 25. Pemberton, P. S. Woman falsely accused wins \$100,000 judgment. *San Luis Obispo Tribune* B1 (7 December, 2002).
 26. Richards, Z. Rainbow case is settled. *Charleston Daily Mail* A1 (4 January 2003).
 27. Loge, P. The Innocence Protection Act. *Judicature* **86**, 121 (2002).
 28. Loftus, E. F. Memory faults and fixes. *Issues Sci. Technol.* **18**, 41B50 (2002).

Acknowledgement

I thank the neurophysiologist W. Calvin, for provocative discussions about these issues and general guidance.

Online links

FURTHER INFORMATION

Elizabeth Loftus's homepage:

<http://www.seweb.uci.edu/faculty/loftus/>

Encyclopedia of Life Sciences: <http://www.els.net/>

Alzheimer disease | learning and memory

Access to this interactive links box is free online.

Käännös Anu Suomela Sexpo säätiö 07.01.2004.

Elisabeth Loftus:

Menneisyyden kuvittelemisen Menneisyyden kuvittelemisen Menneisyyden kuvittelemisen 3 TC "Menneisyyden kuvittelemisen Menneisyyden kuvittelemisen Menneisyyden kuvittelemisen 3 " \l 3

Kerran kun olin lentokentällä, taas kerran huolestuneena lähdön viivästymisestä ja siksi liian hermostunut vain istumaan ja lukemaan, kävelin rihkamakaupan ohi ja näin esineen, jonka todella halusin ostaa. Se oli luottokortin kokoinen muoviläpykkä, jossa oli Albert Einsteinia esittävä piirros ja toisella puolella joukko hänen maineikkaita lausahduksiaan. 'Kuvittelemisen on tärkeämpää kuin tieto', on yksi hänen lainatuimmista huomautuksistaan. Vaikka ei olekaan täysin samaa mieltä siitä, että kun toiseen vaakakuppiin pannaan kuvittelu ja toiseen tieto niin ensimmäinen veisi voiton, mutta ainakin yhdessä mielessä olen valmis lyömään vetoa kuvittelun puolesta. Kuvittelu on sellainen voima, joka voi muuttaa sen mitä uskomme menneisyydestämme, ja mitä ajattelemme tietävämme itsestämme.

Retkeni kuvittelun erityiseen mahtiin alkoi siitä kun syvennyin laajaan materiaaliin kirjoituksia, jotka oli tarkoitettu lapsuuden seksuaalisesta hyväksikäytöstä selviytyjille ja heidän terapeuteilleen. Löysin joukon esimerkkejä siitä, miten mielenterveysalan ammattilaiset rohkaisevat asiakkaitaan, joilla ei ole minkäänlaisia muistikuvia seksuaalisesta hyväksikäytöstä, kuvittelemaan, että heillä oli ollut tällaisia kokemuksia lapsena.

Maltz (1991) yksiselitteisesti kehottaa lukijoitaan päästämään kuvittelunsa valloilleen: 'Vietetä aikaa kuvitellen, että sinua olisi seksuaalisesti hyväksikäytetty, ilman että keskityt siihen oliko näin todella' (s. 501). Tohtori -tasoisia psykoterapeutteja koskevassa tutkimuksessaan US:ssa ja UK:ssa Poole et al (1995) havaitsivat, että viidennes raportoi antavansa asiakkaalle, joilla ei ollut muistikuvia seksuaalisesta hyväksikäytöstä sellaisen opastuksen, että hänen tulee - paljastaakseen muistonsa - antaa vapaa tila kuvitelmilleen. Ihmettelimme kollegojeni kanssa ääneen: 'Mitä tällainen kuvittelemisen mahtaa aiheuttaa ihmisille, joilla ei ole ollut tällaisia kokemuksia?'

Tämän kysymyksen selvittämiseksi esi-testasimme koehenkilöt siitä, miten varmoja he olivat joukosta lapsuuden tapahtumia, jotka olivat sattuneet ennen 10. ikävuotta. Kyseessä olivat sellaiset tapahtumat kuin 'rikoin ikkunan kädelläni' (Garry et al., 1996). Myöhemmin jotkut koehenkilöt saivat kirjallisen ohjeen, jossa sanottiin: 'Ajattele että olet kotona koulun jälkeen ja olet leikkimässä. Kuvittele, että kuulet oudon äänen ulkoa ja juokset ikkunaan saadaksesi selville, mikä se oli. Kun juokset jalkasi tarttuu johonkin, kompastut ja kaadut.' Ohjeessa käytiin läpi yksityiskohtainen mielikuva, jossa koehenkilö rikkoi ikkunan kädellään, sai haavoja ja vuosi verta. Kokeen viimeisessä osassa he vastasivat uudelleen lapsuuden kokemuksiaan koskevaan kyselyyn.

Havaitsimme että tällainen yhden minuutin kestävä kuvittelu johti siihen, että merkittävä vähemmistö väitti, että tapahtuma oli mitä todennäköisemmin tapahtunut (suhteessa ver-

rokkiryhmään, jota ei ollut pyydetty kuvittelemaan), vaikka he olivat aikaisemmin sanoneet että tapahtumaa ei ollut todennäköisesti tapahtunut. Nimesimme tämän ilmiön ‘kuvittelemisen inflaatio’ (kuvitelmien laajentuminen, eli henkilön realiteettitaju heikkenee tässä suhteessa, suom.huom.). Tosin sanoen kuvittelemisen inflaatio on ilmiö, jossa kuvittelemisen lisää henkilön subjektiivista uskoa siihen, että tapahtuma on todellisuudessa tapahtunut. Jotkut koehenkilöt menivät niin pitkälle, että väittivät kuvitteluistunnon jälkeen, että tapaus on todennäköisesti tapahtunut heidän lapsuudessaan.

Parina seuraavana vuonna joukko muita tutkijoita toisti peruslöydökset ja auttoi vastaamaan muutamiin avainkysymyksiin kuvittelun inflaatiosta. Miten kuvittelu toimii? Johtaako se vääriin uskomuksiin vai toimiiko se vihjeenä, jolla kaivaudutaan tosiin uskomuksiin? Muuttaako se ihmisen uskomusta hänen menneisyydestään ja johtaako se todellisuudessa kehittämään erityisiä pseudomuistoja? Onko olemassa erityisiä ihmistyyppisiä, jotka ovat erityisen herkkiä kuvittelun inflaatiolle?

Miten kuvittelemisen inflaatio toimii?

Charles Manning valmisteli koelaboratoriossamme väitöskirjansa, jossa tulee ilmi, miten tärkeä kysymys kuvittelun inflaation muodostuminen on. Hän myös raportoi poikkeuksellisen web-pohjaisen kokeilun tästä aihepiiristä (Manning 2000). Osallistujat vastasivat ensin lapsuuttaan koskeviin kysymyksiin täyttämällä netin kautta 40 kysymyksen lomakkeen Life Event Inventory (LEI). Myöhemmin he kävivät laboratoriossa ja osallistui-
vat kuvitteluistuntoihin, jotka oli luotu tietyillä kriteereillä LEI teemojen pohjalta (esim. ikkunan rikkominen kädellä, uimavahti pelasti hukkumasta, soitto 991:een hätätilanteessa). Sen jälkeen joko päivän, viikon tai kahden kuluttua he taas täyttivät internetissä LEI-lomakkeen.

Kaikkineen 276 henkilöä täytti web-kyselyn. Kuvitteluistunnoissa osallistujille annettiin noin neljä minuuttia aikaa kuvitella ja kirjoittaa jokaisesta kohdetapahtumasta. Heille annettiin yleinen ohje mitä kuvitella, ja he vastasivat myös kysymyksiin koskien heidän luomiaan kuvitelmia. Esimerkiksi yksi koehenkilö joka sai ohjausta ikkunanrikkomis -mieliku-
vassa kysyttiin seuraavat kysymykset, joihin hän vastasi:

Keitä oli paikalla?

- Veljeni, isäni, kahden nuoremman veljeni äiti ja minä.

Missä tämä tapahtui?

- Vanhassa maalaistalossa jossa asuimme.

Milloin se tapahtui?

- Eräänä päivänä koulun jälkeen, varmaan kohta päivällisen jälkeen

Ensin Manning analysoi montako prosenttia koehenkilöistä oli ruvennut enemmän luotamaan siihen, että joku esitetyistä tapahtumista olisi tapahtunut heille lapsuudessa, erotellen kuvitellut ja kontrolloidut tapahtumat (joiden kuvittelemista ei ollut rohkaistu). Yhden päivän jälkeen vain hienoinen lisääntyminen oli tapahtunut kuvitelluissa verrattuna kontrolloituihin (30% / 26%, joka ei ole merkittävä ero). Yhden viikon jälkeen kuviteltujen ja kon-

trolloitujen tapausten ero oli laajempi 34% / 25%). Viimeisessä haastattelussa kahden viikon jälkeen ero kuviteltujen ja kontrolloitujen ero kasvoi edelleen (34% / 22%). Kun Manning arvioi tilastollisen keskiarvon, esitestauksen keskiarvo oli verrattuna jälkitestaukseen tilastollisesti merkittävä kahden viikon, mutta ei yhden päivän jälkeen.

Eli ihmiset, kun heitä testattiin välittömästi muistojen luomisen jälkeen osoittivat vain lievää kuvittelun inflaatiota, kun taas ne jotka testattiin pidemmän ajan jälkeen ilmaisivat lisääntyntä inflaatio-vaikutusta (luottavuusprosentissa ja luottamuksen lisääntymisen keskiarvossa). Miksi näin on? Manning pohdiskelee tuloksiaan familiarity-attribution (tuttuuden tuntu) mallin avulla (esim. Jacoby & Whitehouse 1989). Hän esitti että kun ihmiset täyttivät jälkihaastattelussa LEI-lomakkeen, he reagoivat jokaiseen aiheeseen (esim. ikkunan rikkominen kädellä) sen mukaan millaisen tuttuuden tunnun ne herättivät.

Kuvittelemisen inflaatio riippuu siitä, miten hyvin henkilö kykenee havaitsemaan samankaltaisuuden, joka syntyi kuvittelutilanteessa ennen testausta. Jos testaus tehtiin nopeasti ihmiset kykenevät helposti liittämään tuttuuden tilanteeseen, jossa he kuvittelivat tapahtumaa. Tällä on vastavaikutus kuvittelemisen inflaatioon. Kun aikaväliä pidennetään kuvittelutilanteen ja jälkikäteisen LEI-testauksen välillä, kuvittelun sisältämät muistot heikkenevät, jolloin koehenkilö ei kykene enää yhdistämään tuttuuden tunnetta kuvittelutilanteeseen.

Tietenkin ajan oloon, kun on kulunut riittävän pitkä aika kuvittelutilanteesta ja LEI-testistä, voidaan odottaa, että kuvittelutilanteen muistikuvat haalistuvat ja häviävät liki kokonaan. Kuvittelemisen inflaatiota ei voi havainnoida. Mutta toisaalta, tuskin voimme uskoa, että muutaman minuutin kuvittelutuokio vaikuttaisi koehenkilöihimme viiden vuoden jälkeenkin.

Mikä inflaation aiheuttaa?

Kun asia oli tuotu esiin oli ilmeisen luonnollista, että lukuisat tutkijat kiinnostuivat yksilöllisistä eroista kuvittelemisen aiheuttamassa inflaatiossa. Kun useimmat meitä ovat epäilemättä herkkiä muuttamaan käsityksiämme kuvittelemisen jälkeen, jotkut tutkijat miettivät, ovatko jotkut herkempiä kuin toiset. Monissa tutkimuksissa on havaittu (ei kaikissa), että henkilöillä, joilla on enemmän muistamisen ja keskittymisen ongelmia, tai on heidän itsensä antama arvio siitä, että he sotkevat toden ja epätoden, ovat alttiimpia kuvittelun inflaatiolle (Heaps & Nash, 1999, Paddock et al. 1998). Nämä havainnot vastaavat aikaisempia havaintoja muistin vääristymistä, tai illusoorisista muistoista, ja osoittavat myös miten suggestio vaikuttaa henkilöihin, joilla on korkeat dissosiativisuuden testiärvot (omaehtoiset raportit muistin ja havaintokyvyn pettämisestä, ks. esim. Hyman & Billings 1999, Ost et al 1997).

Horselenberg et al. (2000) havaitsi, että mitä parempi kuvittelukyky, sitä suurempi inflaatio (mitattuna esim. kysymyksillä 'Miten elävästi voit kuvitella suolan maun?'). He toteusivat henkilökohtaisen luottamuksen lisääntymisen olevan peräisin yksittäisestä kuvittelutilanteesta, ja että lisääntyminen on suhteellisen vähäistä, mutta kuitenkin merkittävää. Koejärjestelyn muuttaminen siten, että ihmiset kirjoittaisivat ylös kuvitelmansa aiheuttaisi huomattavan muutoksen.

Menneiden todellisten muistojen muuttuminen vai pseudomuisto?

Useimmat kuvittelemisen inflaatiota koskevat tutkimukset käsittelevät vakuuttuneisuuden muutoksia sen suhteen, tapahtuiko menneisyydessä sellainen tapaus, kuin ikkunan rikkominen. Ilmeisesti ihmiset voivat kehittää tällaisen uskomuksen, vaikka heillä ei olisi kertomukseksi puettavaa konkreettista muistikuvaa. Uskomme, että olemme kokeneet napanuoran katkaisun kohta syntymämme jälkeen, mutta meillä ei ole aktiivista muistikuvaa tästä. Useimmat kuvittelemisen inflaatiota koskevat tutkimukset ovat osoittaneet vakuuttuneisuuden muutosta, mutta eivät ole keskittyneet siihen liittykö vakuuttuneisuuteen todellinen vai pseudomuisto.

Unen tulkinnan paradigmassa (asiantuntija) kertoi koehenkilölle, että äskettäin nähty uni mahdollisesti tarkoitti sitä, että heillä oli ollut ennen kolmatta ikävuottaan järkytystä aiheuttanut kokemus (esim. eksyminen tai pelastuminen vaarasta) (Mazzoni et al 1999). Monet koehenkilöt raportoivat myöhemmin, että heillä oli ollut tällaisia väitetyjä kokemuksia. Tutkijat selvittivät myös liittykö näihin lisääntyneisiin uskomuksiin 'muistoja', ja toteivat, että puolessa tapauksista oli näin. Toinen paradigma, jota kuvataan seuraavassa kappaleessa saattaa sopia paremmin sen kysymyksen pohtimiseen, aiheuttaako mielikuvien käyttö muistojen ymppäntymistä.

Väärien vai tosien uskomuksien palautuminen?

Useimmissa kuvittelemisen inflaatiota koskevissa tutkimuksissa avainkokemukset, joista on kyse, ovat tapahtuneet lapsuudessa, eikä ole olemassa todisteita siitä tapahtuiko niin. On oletettavaa, että sellaisen tapahtuman kuvittelemisen, kuin ikkunan rikkominen kädellä, saattaisi tuoda mieleen tällaisen todellisen menneisyyden tapahtuman. Kun myöhemmin kysytään tähän kategoriaan kuuluva kysymys jotkut voivat kertoa sen tapahtuneen, mutta he muistavat todellisen tapauksen, joka ei ole muistunut mieleen aikaisemmin.

Välttääkseen tämän vaikeuden jotkut tutkijat ovat keskittyneet sellaisten kuvitelmien sisältöön, jotka koskevat lähiajan tapahtumia, joista tiedetään tosiasiat. Esimerkiksi Goff ja Roediger (1998) esittivät koehenkilöille väitteitä (esim. kolikon heittäminen), jotka nämä olivat todella tehneet tai kuvitelleet. Toisessa koetilanteessa he kuvittelivat, että he olivat tehneet joukon tekoja. Kolmannessa koetilanteessa heidän muistamisensa testattiin sen suhteen, mitä he olivat tehneet ensimmäisessä istunnossa. Keskeinen löydös oli se, että kun kuvittelun määrää lisättiin toisessa istunnossa, samanaikaisesti lisääntyi se todennäköisyys, että osallistujat väittivät tehneensä kyseisen teon ensimmäisessä istunnossa. Vastaavat tutkimukset osoittavat, että kuvittelu saa koehenkilöt jopa uskomaan, että he ovat tehneet tekoja, jotka ovat omituisia ja epätavallisia, kuten 'muovisammakon suutelu' tai 'pään raapputtaminen liidulla' (Bulevich et al 2001; Thomas & Loftus 2001). Tällaiset ovat tietenkin varsin yksinkertaisia toimintoja, joten herää kysymys voivatko ihmiset ruveta uskomaan kokeneensa monimuotoisempia tapahtumia sen jälkeen kun he ovat kuvitelleet ne.

Tosiasiasa ihmiset voidaan johdatella raportoimaan virheellisesti, että he olisivat kokeneet monimutkaisiakin tapahtumia. Sellaisten tapahtumien kuvittelemisen, joita ei ole koskaan tapahtunut, on johtanut siihen, että ihmiset uskovat olleensa todistamassa tällaisia tapahtumia. Tämä on osoitettu selkeästi yhdessä viimeaikaisessa tutkimuksessa. Siinä osallistujat katsoivat ensin kahden minuutin videopätkän humalassa ajamisesta (Wright et al. painossa). Videolla kolme poliisia aloittaa lauantain iltavuoronsa lauttalaiturilla. Yksi heistä varoittaa useita matkustajia ajoon lähdöstä, koska he saattoivat olla liian humalassa. Pitkähkön keskustelun jälkeen pitäisikö mennä junalla vai autolla, miehet menevät autoihinsa. Yksi pelkääjän paikalla istuva näyttää humalaiselta tai nukkuvalta.

Toiselle puolelle katsojista, niille joilta saatu tieto on merkittävää kuvittelemisen vaikutusten kannalta, kuva siirtyi nyt toiseen poliisiin, joka asettuu auton eteen estääkseen sen kulun. Poliisi ja matkustaja huutavat, auto törmää poliisiin ja hän luisuu makaamaan auton katolla. Tästä seuraa kaaos. Video loppuu siihen, että autossa olleet pidätetään ja yritetään hoitaa loukkaantunutta poliisia.

Osallistujia pyydettiin sen jälkeen kuvittelemaan videolla esitettyjen näkymien osia ja arvioimaan asteikolla 1:stä (vaikea) 11:een (helppo), miten vaikeaa eri näkymien kuvittelu oli. 'Kuvitteluun' osallistuneita pyydettiin kuvittelemaan sellainen näkymä, joka ei pitänyt paikkaansa, eli poliisi pysäyttää auton, pyytää kuljettajaa ottamaan avaimen lukosta ja nousemaan autosta, mutta kuljettaja kieltäytyy ja lähtee ajamaan. Kuvittelutuokio kesti noin viisi minuuttia.

Viimeiseksi lyhyen, noin neljän minuutin lomakkeentäytön jälkeen, osallistujien videota koskeva muistaminen testattiin. Vapaassa kuvauksessa, jossa vain kaksi prosenttia kontrolliryhmäläisistä esitti väärää yksityiskohtia, 15 prosenttia 'kuvittelu' -ryhmäläisistä teki niin. Myös havaintomuisti testattiin. Esitettiin kriittinen havainnointikysymys tilanteesta, jossa poliisi oli pysäyttänyt auton, vaatinut ajajaa ulos autosta, tämä oli kieltäytyi ja lähti ajamaan. Vain 15 prosenttia kontrolliryhmäläisistä, mutta 41 prosenttia 'kuvittelevasta' ryhmästä havaitsi tämän merkittävän tapahtuman yksityiskohdat virheellisesti.

Kuvittelu voi siis vaikuttaa sellaisenkin monimutkaisen tapahtuman muistamiseen, joka tapahtui vain muutama minuutti ennen kuvittelemista. Vähemmässä ajassa kuin omeletin valmistaminen, ihmiset voidaan ohjata kertomaan tapahtumista, jotka voisivat aidoissa tapauksissa todistaa rikoksesta.

Ohjeita

Miten väärät muistikuvat syntyvät? Yksi selitys on se, että suggeroivissa tilanteissa, jotka voivat olla mielikuvien käyttöä tai muiden ihmisten kuvauksia, pieniä tiedon paloja syötetään muistijärjestelmään. Kun myöhemmin kysytään tapahtuiko tietty tapaus todellisuudessa, ihmisten täytyy käyttää eräänlaista realiteettien tutkintakysymystä: Tapahtuiko minulle niin? Näinkö sen yksityiskohdan itse? Vaikuttaako se minusta tutulta, koska kuvittelin sen, vai jostain muusta syystä kuin henkilökohtainen kokemus? Jos ihminen selkeästi muistaa kuvittelutilanteen, hän voi tunnistaa tuttuuden tunteen, eikä lankea sen aiheuttamaan suggestioon. Mutta jos ihminen ei muista kuvittelutilannetta hän saattaa reagoida tuttuuden tunteeseen ja virheellisesti uskoa, että tapahtuma on osa hänen omaa menneisyyttään. Kuvit-

teleminen tuottaa yksityiskohtien palasia. Yksityiskohtien myöhempi kertaaminen saattaa muuttaa ne elämäkerrallisiksi tiedoiksi.

Suggestiivisilla menetelmillä luoduilla uskomuksilla ja muistoilla on merkitystä käytännön elämään. Usein on niin että merkityksellistä on se, mitä ihminen uskoo todeksi, ei se mikä on totta, ja tämä vaikuttaa siihen miten ihmiset toimivat tietyssä tilanteessa. Varsin paljon ihmisten sosiaalisesta käyttäytymisestä on sen varassa mitä jotkut nimittävät 'mielen teoriaksi' tai 'mentalisoinniseksi' (Frith & Frith 1999). Lopullinen mentalisoinnin hallinnan testi, on kyetä arvioimaan miten ihmiset toimivat omaksumiensa väärin uskomustensa perusteella. Tutkittaessa mitä ihmiset väärin uskomustensa vuoksi tekevät, voidaan olla varmoja, että tekemistä ohjaa ihmisen mentaalinen tila, eivätkä fyysiset realiteetit.

Väärin uskomusten ja muistien parissa työskentely elämäkerrallisessa mielessä pitäisi ottaa omaksi tutkimushaarakseen, joka laajentaisi tietämystämme siitä, miten 'mielensisäiset teoriat' vaikuttavat siihen millaisia olemme ja miten toimimme. Kuten huijaamallakin istutetut väärät uskomukset myös muut väärät uskomukset vaikuttavat toimintaamme. Toivon mukaan niitäkin voidaan muuttaa tai ainakin minimoida opetuksen keinoin.

Professori Elisabeth Loftus työskentelee muistin tutkijana Psykologian laitoksella Washingtonin yliopistossa Seattlessa.

Käännös Loftuksen luvalla Anu Suomela Sexpo säätö

PAGE

PAGE 26